

Βιβλιοστάσιον

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΙΕΒΤΙΤΣ, *Χριστός: τὸ Καινὸν Πάσχα - Θεία Λειτουργία: ἱερουργία, μετάληψη, κοινωνία τοῦ Θεανθρώπινου Σώματος τοῦ Χριστοῦ I-IV* (στὰ Σερβικά), Α' τόμ.: σσ. 528, Β' τόμ.: σσ. 532, Γ' τόμ.: σσ. 600, Δ' τόμ.: σσ. 592, Βελιγράδι-Τρέμπινιε 2007-2009].

Πρὶν ἀπὸ δυὸ χρόνια στὸ Τρέμπινιε, κλείνοντας τὴν παρουσίαση τοῦ πρώτου τόμου τοῦ ἔργου «Χριστός: τὸ Καινὸν Πάσχα - Θεία Λειτουργία: ἱερουργία, μετάληψη, κοινωνία τοῦ Θεανθρώπινου Σώματος τοῦ Χριστοῦ», εἶχαμε ἐπισημάνει τὰ ἑξῆς: «Ὁ συντάκτης τοῦ συλλογικοῦ αὐτοῦ τόμου μᾶς ὑποσχέθηκε ἕνα ἀκόμα βιβλίον παρόμοιον περιεχομένου, τὸ ὁποῖο θὰ ἀσχολεῖτο μὲ τὰ κείμενα καὶ τὶς ἀκολουθίες τῆς δεύτης χιλιετίας τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας, ὅπως καὶ μὲ τὴ θεολογικὴ ἀνάλυση διαφόρων θεολογικῶν καὶ λειτουργικῶν ἐρωτημάτων, τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀπὸ αὐτά. Ἐλπίζουμε ὅτι σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα ὁ συγγραφέας μὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἐπόμενου τόμου θὰ μᾶς ἐμπλουτίσει θεολογικὰ καὶ θὰ μᾶς προσφέρει πνευματικὴ χαρά». Δὲν εἶχαμε τότε ὑποψιαστῆ ὅτι οἱ ἐλπίδες μας θὰ ἐκπληρώνονταν τόσο γρήγορα καὶ μὲ τέτοιο τρόπο. Χάρη στὸ δημιουργικὸ συγγραφικὸ κόπο τοῦ Σεβ. Ἐπισκόπου Ἀθανασίου, σήμερον γίνεται λόγος γιὰ μιὰ τετραλογία λειτουργικῶν ἔργων στὴ σερβικὴ γλῶσσα.

Ὁ πρῶτος τόμος, *Χριστός: τὸ Καινὸν*

Πάσχα - Θεία Λειτουργία: ἱερουργία, μετάληψη, κοινωνία τοῦ Θεανθρώπινου Σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἐκδόθηκε τὸ 2007. Ὁ συλλογικὸς αὐτὸς τόμος ἢ τὸ ἀναγνωστικὸ, ὅπως τὸ ὀνομάζει ὁ ἴδιος ὁ Ἀθανάσιος Γιέβτιτς, περιέχει δύο ὁμάδες κειμένων. Στὴν πρώτη ἀναφέρονται οἱ ἀρχαιότερες σωζόμενες ἑλληνικὲς καὶ σλαβικὲς διατάξεις τῶν Θείων Λειτουργιῶν ἀπὸ τὸν Η' ἕως τὸν ΙΣΤ' αἰ. (20 κείμενα συνολικά), ἐνῶ ἡ δευτέρη παρουσιάζει ἐπιλογὴ τῶν πατερικῶν κειμένων περὶ τῆς Θείας Λειτουργίας καὶ τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τὸν 19 αἰῶνα.

Ὁ δεῦτερος τόμος, ποῦ ἐκδόθηκε ἐπίσης τὸ 2007, περιέχει τὴ μετάφραση τῆς *Θείας Λειτουργίας τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοθέου*, φωτοτυπίες καὶ μεταφράσεις τῶν ἀρχαιότερων σλαβικῶν καὶ σερβικῶν Εὐχολογιῶν, τὴν *Διάταξιν* τοῦ Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (ἡ μετάφραση τῆς ὁποίας ἐξεδόθη στὸν πρῶτον τόμον) σὲ σλαβονικὲς μεταφράσεις καὶ ἐκδόσεις τῶν μαθητῶν του, ὅπως ὁ Μητροπολίτης Κιέβου Κυπριανὸς καὶ ὁ Πατριάρχης Τυρνόβου Εὐθύμιος. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτά, παρουσιάζονται καὶ ἀποσπάσματα κανονικῶν καὶ νομικῶν ἐγγράφων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου (π.χ. ἡ γνωστὴ 137^η Νεαρά τοῦ Ἰουστινιανοῦ), μαζί μὲ ὁμιλίαι, κείμενα καὶ μελέτες τῶν πατέρων καὶ θεολόγων τῆς δεύτης χιλιετίας τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ τρίτος τόμος ὀλοκληρώθηκε τὸν ἐπόμενο χρόνο, τὸ 2008. Ἀρχίζει μὲ τὴ μετάφραση τῆς *Θείας Λειτουργίας τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Μάρκου*. Ἀκολουθοῦν μεταφράσεις ὀλοκληρωσῆς τῆς σειρᾶς τῶν *Ἱερατικῶν* καὶ *Ἀρχιερατικῶν*, τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν καὶ ἐξεδόθησαν ἀπὸ τὸν ΙΖ' μέχρι τὸν Κ' αἰ. καὶ μέσα στὰ ὁποῖα διαφαίνονται ἀλλαγές τόσο στὰ λειτουργικὰ κείμενα ὅσο καὶ στὴν λειτουργικὴ πράξη. Ἰδιαίτερη προσοχὴ δόθηκε στὴν ἔρευνα τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῆς λατρείας στὸ Βυζάντιο καὶ κατόπιν στὰ νεότερα χρόνια στοὺς Ἕλληνες, στοὺς Ρώσους καὶ στοὺς Σέρβους. Ἐδῶ προσετέθησαν καὶ τὰ κείμενα τῶν συγχρόνων θεολόγων καὶ λειτουργιολόγων, τοῦ Ἰουστίνου Πόποβιτς, τοῦ Γεωργίου Φλωρόφσκυ, τοῦ Ἀλεξάνδρου Σμέμαν, τοῦ Ἰωάννου Ζηζιούλα, κ.ἄ.

Ὁ τέταρτος τόμος ἐκδόθηκε τὸ 2009. Σ' αὐτὸν παρουσιάζεται μία ἀνθολογία κειμένων τῶν σημαντικότερων ὀρθοδόξων θεολόγων, Σέρβων καὶ ξένων. Ἀνάμεσα τοὺς ἀναφέρεται ὁ πιὸ ἐμπνευσμένος σύγχρονος ἑρμηνευτὴς τῆς Θείας Λειτουργίας, ὁ Μητροπολίτης Σερβίων καὶ Κοζάνης Διονύσιος, ὁ ὁποῖος ἑρμηνεύει τὴ Λειτουργία μέσα σὲ ἓνα ποιμαντικὸ πνεῦμα. Ὁ Σεβ. ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος ἀσχολεῖται ἰδιαίτερα μὲ τὶς λειτουργικὰ ἀστοχίες τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ μὲ τὸν τρόπο πὸς αὐτὲς διοχετεύθηκαν καὶ ἐπηρέασαν τὴ διαμόρφωση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς λατρείας στοὺς Σέρβους. Ἀκολουθοῦν τὰ κείμενα τριῶν Θείων Λειτουργιῶν σὲ μετάφραση τῆς Συνδικτικῆς Ἐπιτροπῆς (τῆς ὁποίας καὶ ὁ Ἀθανάσιος Γέβτιτς εἶναι μέλος). Στὰ κείμενα αὐτὰ ὁ Σεβ. Ἀθανάσιος ἔχει προσθέσει τὰ πολῦτιμα σχόλιά του

ὡς ἀνακεφαλαίωση τῶν πρωτότυπων καὶ μεταφρασμένων λειτουργικῶν κειμένων ἀλλὰ καὶ τῶν νεότερων θεολογικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα ἀνθολογοῦνται στοὺς τέσσερις τόμους. Ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ κείμενό του «*Σκέψεις καὶ δεδομένα περὶ τῆς Θείας Λειτουργίας - Ἐὐχαριστίας καὶ τῆς Θείας Μεταλήψεως*», μὲ τὸ ὁποῖο ὀλοκληρώνεται ὁ τέταρτος τόμος.

Μιά τέτοια πλούσια ἀνθολογία κειμένων δὲν εἶναι καθόλου τυχαία. Περὶ τῆς Θείας Λειτουργίας, ὡς γνωστόν, δὲν μποροῦμε νὰ μιλήσουμε σὰν νὰ εἶναι κάποιο ἰδιαίτερο φαινόμενο καὶ νὰ βασιζόμαστε ἀποκλειστικὰ στὰ σωζόμενα λειτουργικὰ μνημεῖα, κείμενα, χειρόγραφα ἢ στὶς ἀρχαῖες ἔντυπες ἐκδόσεις. Ἡ Θεία Λειτουργία εἶναι μέρος μιᾶς εὐρύτερης ἐνότητας, τοῦ *λειτουργικοῦ τύπου* στὸν ὁποῖο ἀνήκει, τὸν ὁποῖο ἐκφράζει καὶ σὲ ἓνα μεγάλο μέρος ὀρίζει. Ὑφίσταται μία οὐσιαστικὴ ἐνότητα τῶν ἀκολουθιῶν ἐνὸς λειτουργικοῦ τυπικοῦ μὲ τὸ περιβάλλον στὸ ὁποῖο τελοῦνται. Μάλιστα, σπὴ σύγχρονη θεολογία ἢ θεολογικὴ ἀντίληψη τῶν ἀκολουθιῶν αὐτῶν, καθὼς καὶ ἡ μεταξὺ τοὺς σχέση, ἔχει ἓναν ἀξιωματικὸ χαρακτήρα. Ὡστόσο, ἡ ὀρθὴ κατανόηση ὁποιοῦδήποτε μέρους τοῦ συγκεκριμένου λειτουργικοῦ τυπικοῦ εἶναι δυνατὴ μόνο ἐὰν τὸ μέρος αὐτὸ ἐξετάζεται καὶ ἀναλύεται σὲ ἓνα εὐρύτερο πλαίσιο τοῦ ἰδίου τοῦ τυπικοῦ καὶ σὲ σχέση μὲ τὰ διάφορα μέρη του. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, τὸ πλάτος τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ἀθανασίου Γέβτιτς ὡς συντάκτη, μεταφραστῆ καὶ θεολόγου δὲν εἶναι θέμα προσωπικοῦ ὕφους ἢ ἰδιορρυθμίας. Εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς ὀρθῆς καὶ μόνης ἀποδεκτικῆς κατανόησης τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας σὲ

ὄλο τὸ βάθος τῆς. Παραδείγματα γι' αὐτὸ ἀναφέρονται πολλά. Τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ ἐπιλογὴ καὶ μετάφραση κειμένων μεγάλων Πατέρων καὶ Μυσταγωγῶν, ὅπως τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητῆ καὶ τοῦ Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως (Α' τόμος), τοῦ Νικόλαου Ἀνδίδων (Β' τόμος), τοῦ Νικολάου Καβάσιλα καὶ τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης (Γ' καὶ Δ' τόμοι). Τὰ μυσταγωγικὰ αὐτὰ ὑπομνήματα, ὡς γνωστόν, ἐκφράζουν μὲ τὸν σαφέστερο τρόπο τὸ λειτουργικὸ τυπικὸ σὺν ὅποιο ἀναφέρονται.

Ἡ σπουδαιότητα τῶν λειτουργιολογικῶν αὐτῶν τόμων τοῦ Σεβ. Ἀθανασίου γιὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς Λειτουργικῆς στὴ Σερβία εἶναι τεράστια. Ἡ προσέγγιση τῶν πιὸ σημαντικῶν ἀρχαίων λειτουργικῶν τυπικῶν, τῶν κλασικῶν πατερικῶν σχολίων καὶ μυσταγωγικῶν ὑπομνημάτων γιὰ τοὺς σύγχρονους ἀναγνώστες –καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα γιὰ αὐτοὺς ποὺ θὰ ἀσχοληθοῦν ἢ ἥδη ἀσχολοῦνται μὲ τὴν θεολογικὴ ἐπιστήμην– παρέχει τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ δική τους θεολογικὴ συμβολή, ἀλλὰ καὶ ἡ λειτουργικὴ τους πράξις, θὰ οἰκοδομηθεῖ πάνω στὰ ἀσφαλῆ θεμέλια τῆς Παράδοσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας.

Τί μπορεῖ νὰ μάθει καὶ νὰ γνωρίσει ἓνας *καλοπροαίρετος ἀναγνώστης* ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀθανασίου; Πρῶτον, ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῆς λατρείας μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ χρήσιμη στὴν κατανόηση τῶν σημερινῶν τῆς μορφῶν. Ἐπειτα, ὅτι ὅλα τὰ ζητήματα τοῦ λεγόμενου *λειτουργικοῦ τυπικοῦ*, δηλαδὴ τοῦ τρόπου τελέσεως τῆς Λειτουργίας, τῆς εὐχαριστιακῆς ἱερωσύνης, ἐξαρτῶνται ἄμεσα ἀπὸ τὸ δικὸ μας *λειτουργικὸ ὄραμα*, δηλαδὴ, ἀπὸ

τὴν θεολογία μας. Μυστικὴ ἢ ἔκφωνη ἀνάγνωση τῶν εὐχῶν, ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ναῶν, εἶδη τῶν τέμπλων ποὺ χρησιμοποιοῦμε, ἀνοιχτὲς ἢ κλειστὲς θύρες κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς Θείας Λειτουργίας, λειτουργικὴ γλῶσσα, λειτουργικὸς προσανατολισμὸς καὶ μία σειρά ἄλλων προβλημάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρῶτον εἶναι τὸ ζήτημα τῆς συχνῆς Θείας Μεταλήψεως τῶν Ἀγίων Μυστηρίων, συνδέονται μὲ τὴ λειτουργικὴ θεολογία καὶ πράξις ἐκείνων ποὺ εἶναι σὲ θέσιν νὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὰ θέματα αὐτά. Οὔτε ἓνα ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα ζητήματα δὲν παρουσιάζεται ὡς αὐτόνομο φαινόμενο καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναλυθεῖ χωριστά. Τὸ περιεχόμενο τῆς ἐκκλησιολογίας ποὺ ἔχουμε (ἀκόμα καὶ ὅταν δὲν τὸ συνειδητοποιοῦμε!) ἀλλὰ καὶ ἡ μυστηριακὴ θεολογία ποὺ προκύπτει ἀπὸ αὐτὴν, ἐπηρεάζουν ἀπευθείας τὶς ἀποφάσεις ποὺ λαμβάνουμε. Ἡ θεώρηση αὐτὴ εἶναι ὀλοφάνερη στὰ λειτουργιολογικὰ αὐτὰ ἔργα τοῦ Γιάβτις.

Ἡ λειτουργικὴ θεολογία τοῦ Ἀθανασίου Γιάβτις, ἡ ὁποία φανερῶνεται στὴν ἐπιλογὴ τῶν κειμένων τὰ ὁποῖα παρουσιάζει, μεταφράζει ἢ σχολιάζει ὁ ἴδιος, εἶναι παροῦσα σὲ ὀλόκληρο τὸ ἔργο καὶ ἡ διακονία αὐτὴ βασιίζεται σὲ συγκεκριμένες θεμελιώδεις ἀρχές.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ λειτουργικὴ θεολογία πηγάζει ἀπὸ τὴν Παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποῖα ἀντιλαμβάνεται ἀναπόσπαστα ὡς ἓνιαῖο σύνολο καὶ τὴν ὁποῖα βιώνει προσωπικὰ. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, μιὰ τέτοια θεολογικὴ προσέγγιση ἀρνεῖται νὰ κατανοήσει ὅποιαδήποτε φάσιν τῆς ἐξέλιξης τῆς λειτουργικῆς ζωῆς ὡς ἀπόλυτη, νὰ τὴν καθορίσει ἀποκλειστικὰ ὡς παραδοσιακὴ καὶ νὰ τὴν ἐπι-

βάλλει ως την μόνη όρθή. Όπως γράφει ο Γκέβτιτς, δεν γίνεται και δεν επιτρέπεται στη «ζώσα ζωή» της Έκκλησίας, ή οποία οδηγείται και εμπνέεται από το Παράκλητον Πνεύμα, να απολυτοποιηθεί οποιαδήποτε ιστορική εποχή, ιδιαίτερα εκείνη στην οποία επικρατούσε παρακμή, αδράνεια, απάθεια, συντηρητικότητα και τυποποίηση.

Τα κείμενα που ανθολογούνται και σχολιάζονται δείχνουν με φανερό τρόπο τη δυναμική φύση της χριστιανικής λατρείας. Μελετώντας τα λειτουργικά κείμενα, παρακολουθούμε από αιώνα σε αιώνα τις διαδικασίες της εξέλιξης του κανόνα της προσευχής (*lex credendi*), τις ιδιαίτερες πορείες και περιοδικές περιπλανήσεις. Αντιλαμβανόμαστε την κατανόηση της λειτουργικής διατάξεως καθαυτής με μη ειδωλολατρικό τρόπο, καθώς και την λεπτή αίσθηση της συνύπαρξης σταθερών και ασταθών στοιχείων της. Κατά τον Άθανάσιο Γέβτιτς, οι διατάξεις εξυπηρετούν τη γνωριμία και, ακολούθως, τη μελέτη της εξέλιξης της Θείας Λειτουργίας... Στη Θεία Λειτουργία όλα κινούνται εμπρός και τίποτα δεν είναι σταθερό, διότι αυτή είναι η έκφραση της πνευματοφόρου κινήσεως της Έκκλησίας προς την εσχατολογική Βασιλεία. Με τον ίδιο τρόπο και η λατρεία, ή ιερουργία του ούρανο-γήινου θεανθρώπινου μυστηρίου, δεν είναι στατική. Συνεπώς, δεν υπάρχει ούτε μπορεί να υπάρξει ή λεγόμενη «τυποποίηση» του κειμένου της διατάξεως της Λειτουργίας και ιδιαίτερα ένας μόνιμος προσδιορισμένος «κανονισμός» του κειμένου του Ευχολόγιου, βασισμένος σε κωδικοποιήσεις όλων των γνωστών «διατάξεων» και «όδηγιών».

Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την θεώρηση αυτή αποτελεί το αρχαιότερο σωζόμενο χειρόγραφο του βυζαντινού λειτουργικού τυπικού στον κώδικα Barberinianus 336 (τέλη του Η' αιώνα), τον οποίο ο Άθανάσιος Γέβτιτς μετέφρασε στον πρώτο τόμο. Στο χειρόγραφο αυτό παρατηρούμε ότι οι όδηγίες που εμπειριέχονται είναι, για τα σημερινά δεδομένα, σε ασύλληπτα μικρό βαθμό. Το γεγονός αυτό μαρτυρεί ξεκάθαρα ότι η Θεία Λειτουργία ήταν τότε, και θα είναι πάντοτε, τόπος και τρόπος έλευθερίας στην έμπνοια του Άγιου Πνεύματος. Καθώς επισημαίνει ο Άθανάσιος Γέβτιτς, κατά τη διάρκεια της ευχαριστιακής σύναξης, ο λειτουργός «σύμφωνα με τη ζωντανή προφορική παράδοση, καθοδηγούμενος από το Άγιο Πνεύμα τελεί την Θεία Λειτουργία».

Η λειτουργική θεολογία του συγγραφέα αλλά και όλα τα ανθολογούμενα κείμενα της τετραλογίας διακρίνονται από έντονη ποιμαντική φροντίδα για το λογικό ποιμνιο του Χριστού, το οποίο οικοδομείται και αξιάνει με την βρώση και πόση του Μυστικού Δείπνου του Κυρίου. Η προσέγγιση αυτή έχει μεγάλη σημασία, κυρίως, όταν τίθεται άναφορικά με το πρόβλημα της λειτουργικής ανανέωσης. Δυστυχώς, αν εξαιρέσουμε τον Σεβ. Επίσκοπο Άθανάσιο, το αίτημα αυτό συνήθως παραμελείται στις μέρες μας. Η λύση κάθε λειτουργικού προβλήματος πρέπει πάντα να αναφέρεται στην ποιμαντική διάστασή του. Καμία θεολογική προσέγγιση, και ιδιαίτερα η λειτουργική θεολογία, δεν ύφίσταται από μόνη της, ούτε μπορεί να αποτελεί άπλως μία θεωρητική και άκαδημαϊκή έπεξεργασία, αγνοώντας την πραγματική

ζωή της Ἐκκλησίας καὶ τὶς ἀνάγκες της.

Τὸ τετράτομο αὐτὸ ἔργο τοῦ ἐπισκόπου Ἀθανασίου Γιέβτιτς εἶναι καρπὸς τῆς ἀρχιερατικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς συμβολῆς του στὴ σύγχρονη συζήτηση περὶ τῆς ἀνανέωσης τῆς λειτουργικῆς ζωῆς, ἡ ὁποία λαμβάνει χώρα στὴν Ἐκκλησία τῆς Σερβίας. Ταυτόχρονα, ἀποτελεῖ ὀργανικὴ ἔκφραση τῆς πολυετοῦς ἱερατικῆς καὶ θεολογικῆς του δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ προσωπικοῦ του ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται ἤδη ἀπὸ μιὰ φροντιστηριακὴ του ἐργασία κατὰ τὸ 1962, ἡ ὁποία καὶ ἀναφέρεται στὸν Δ΄ τόμο. Τέλος, τὸ ἔργο αὐτὸ συνοψίζει τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ θεολογικὴ ἔρευνα τοῦ συγγραφέα ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια. Γνωστὸς καὶ ἀποδεκτὸς, ἀξιοσέβαστος καὶ ἀγαπητὸς ὡς πατρολόγος, δογματολόγος, ἱστορικός, κανονικός καὶ βιβλικὸς θεολόγος, ὁ Σεβ. Ἀθανάσιος Γιέβτιτς μὲ αὐτὴν τὴν πολύτομη *βιβλιοθήκη* παρουσιάζεται ὡς ἐμπεριστατωμένος καὶ διορατικὸς παραδοσιακὸς λειτουργιολόγος. Μιὰ ἀπλὴ ματιὰ στὸ ἔργο του ὁδηγεῖ στὸ λανθασμένο συμπέρασμα ὅτι εἶναι *εἰδικὸς σὲ διάφορους τομεῖς τῆς θεολογίας*. Ὁ Ἀθανάσιος Γιέβτιτς *βιώνει ὁλόκληρη τὴ θεολογία καὶ ἡ θεολογία ὡς ἐνιαῖο ὅλον ἐκφράζεται ἀπὸ αὐτόν*. Βασιζόμενος στὴν ἐμπειρία καὶ στὰ βιώματά του, τολμᾷ μὲ τὸν δικό του ἀθθεντικὸ καὶ βαθὺ τρόπο νὰ ἀσχολεῖται μὲ διάφορα θεολογικὰ θέματα. Ἐπιτυχάνει μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ γίνῃ πιστὸς μάρτυρας *μᾶς καὶ ἐνιαίως θεολογίας τῆς Ἐκκλησίας*, ἀπελευθερωμένης ἀπὸ ὅλα τὰ σχολαστικὰ σχίσματα καὶ τὶς προκρούστειες ἐξειδικεύσεις. Ἕνας τέτοιος μάρτυρας ὅπως ὁ Ἀθανάσιος Γιέβτιτς, ἐμφορούμενος μὲ προφητικὸ ζῆλο, τὸν

ὁποῖο ἡ ἀκαδημαϊκὴ θεολογία συνήθως περιθωριοποιεῖ, εἶναι ἀναγκαῖος στὸ δικό μας πνευματικὰ φτωχὸ καιρὸ.

Πρωτοπρεσβύτερος
Δρ. Βλαδίμηρος Βουκασίνοβιτς,
(μετάφραση ἀπὸ τὰ σερβικὰ
Ντράγκιτσα Τάντιτς)

ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ, *L'ecclésiologie eucharistique*, ἐπιμ. Jean-Marie Van Cangh, ἔκδ. Academie Internationale des Sciences Religieuses-Cerf, Bruxelles, σσ. 204

Ἡ ἔκδοσις ἑνὸς τόμου πού περιέχει μελέτες σχετικὰ μὲ τὴν εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία, δὲν θὰ μπορούσε σὲ καμιά περίπτωση νὰ περάσει ἀπαράτητος στὴ σύγχρονη θεολογικὴ συζήτηση. Καθὼς ἐπισημαίνεται ἀπὸ ποικίλες πλευρὰς πὼς ἡ Εὐχαριστία ἀποτελεῖ τὸν κατεξοχὴν τόπο καὶ τρόπο προσδιορισμοῦ τῆς ταυτότητας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, ἤδη ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα τῆς Ἐκκλησίας, ἡ πολυεπίπεδη μελέτη (ἀπὸ βιβλική, ἱστορικὴ, συστηματικὴ κ.λπ. ἀποψη) τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας ἀπὸ κορυφαίους θεολόγους, πού σημειωτέον, προέρχονται ἀπὸ ὅλες τὶς χριστιανικὲς παραδόσεις, ἀποτελεῖ ἀπὸ μόνου του σημαντικὸ θεολογικὸ γεγονός, μὲ σαφεῖς οἰκουμενικὲς ἐπιπτώσεις. Δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο ὅτι στὸ πλαίσιο τοῦ διαλόγου μεταξὺ Ὁρθόδοξων καὶ Ρωμαιοκαθολικῶν (βλ. εἰδικὰ τὸ κείμενο τῆς Ραββένας, 2007), ἡ εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ πλέον τὸ κοινὸ ὑπόβαθρο συζήτησης.

Ὁ συλλογικὸς αὐτὸς τόμος περιλαμβάνει τὶς πολὺ σημαντικὲς εἰσηγήσεις πού παρουσιάστηκαν στὸ διεθνὲς συνέδριο πού ἔλαβε χώρα στὴ Θεσσαλονίκη

τὸν Αὐγούστο τοῦ 2008, μὲ τίτλο «Εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία» καὶ ὁργανώθηκε ἀπὸ τὴ Διεθνή Ἀκαδημία Θερησκευτικῶν Σπουδῶν (AISR), μέλη τῆς ὁποίας εἶναι πολλοὶ ἐξέχοντες ἐκπρόσωποι τῆς σύγχρονης χριστιανικῆς θεολογίας.

Μετὰ τὸ σύντομο ἀλλὰ πολὺ περιεκτικὸ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα τοῦ προέδρου τῆς Ἀκαδημίας Stuart Hall, ἀκολουθεῖ τὸ πρῶτο κείμενο τοῦ τόμου ἀπὸ τὸν Jean-Marie Van Gangh, μὲ τίτλο «Coupe eucharistique et repas juif». Στὸ κείμενο αὐτὸ ὁ συγγραφέας ἐπιχειρεῖ νὰ διερευνήσει τὴ σχέση καὶ τὴν ἀλληλεπίδραση μεταξὺ τοῦ εὐχαριστιακοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ δείπνου. Διακρίνοντας τὴ μελέτη του σὲ τρία ἐπίπεδα, ξεκινᾷ μὲ τὴν περιγραφή τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἑορταστικοῦ δείπνου κατὰ τὸν πρῶτο μ.Χ. αἰῶνα καὶ τὶς τυχόν ἀντιστοιχίες πρὸς τὴν εὐχαριστία τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σχετικῶν ἀναφορῶν καὶ χρησιμοποιούμενων ἐννοιῶν στὰ καινοδιαθηκικά κείμενα καὶ τὰ ἀντίστοιχα ραββινικά. Στὴ συνέχεια ἐρευνᾷ (μὲ συγκριτικὴ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῶν σχετικῶν κειμένων) τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἰουδαϊκὴ παράκληση πού ὑπάρχει μετὰ τὸ δεῖπνο (*birkat ha-mazon*) καὶ τὴν περιγραφή τῶν γνωστῶν, ὡς «ἀγάπες», γευμάτων τῶν πρωτοχριστιανικῶν κοινοτήτων, ὅπως παρουσιάζονται στὴ «Διδαχὴ τῶν 12 Ἀποστόλων», κείμενο μὲ ἰουδαιοχριστιανικὴ προέλευση τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ πρώτου αἰῶνα. Στὸ τρίτο μέρος τῆς μελέτης ὁ συγγραφέας ἐξετάζει τὸν ἑσχατολογικὸ λόγο τοῦ Ἰησοῦ γιὰ τὸν οἶνο σύμφωνα μὲ τὰ εὐαγγελικά ἀποσπάσματα Μαρκ. 14, 25 καὶ Λουκ. 22, 18 καὶ εἰδικότερα τὴν ἱστορικὴ προτεραιότητα πού αὐτὸς ἔχει σὲ σχέση

μὲ τὸν λόγο τοῦ καθαγιασμοῦ τοῦ οἴνου στὸ Μαρκ. 14, 24.

Στὸ δεῦτερο κείμενο μὲ τίτλο «L' inseparabilité de la communion eucharistique et de la communion ecclésiiale. Un axiome chrétien commun et ses différences d' interpretation» ὁ Hevré Legrand παρουσιάζει τὴν σύγκλιση μεταξὺ ρωμαιοκαθολικῆς καὶ ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας σχετικά μὲ τὴν ἐκ νέου κατανόηση τῆς εὐχαριστίας ὡς τῆς θεμελιώδους ἔκφρασης τοῦ εἶναι τῆς Ἐκκλησίας. Συνεχίζει, σημειώνοντας τὴν σὲ κάποιον βαθμὸ πρόσληψη ἀπὸ τὴ ρωμαιοκαθολικὴ πλευρὰ (*Lumen gentium* 26) τῆς σχετικῆς θεώρησης τοῦ Affanasiev, πού τονίζει ὅτι ἡ τέλεση τοῦ πασχάλιου Δείπνου τῆς λειτουργίας, ἐνώνει τοὺς πιστοὺς μὲ τὸ λειτουργοῦν ἱερέα, ὅπως ἐπίσης καὶ τὶς τοπικὲς συνάξεις μεταξὺ τους. Ἐξάλλου σ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ κάθε τοπικὴ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ ἔκφραση τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὄχι ἀπλῶς ἓνα τμῆμα τῆς. Ὁ συγγραφέας διερευνᾷ τὴ συσχέτιση μεταξὺ εὐχαριστιακῆς κοινωνίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, παρουσιάζοντας τὶς προσπάθειες θεολογικῆς ἐπεξεργασίας (λ.χ. οἱ προτάσεις τῆς Β' Βατικανῆς Συνόδου, ἡ «Κατήχηση» τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ πρόταση τῆς συνόδου τῶν ἐπισκόπων τοῦ 2005 κ.ἄ.), τῶν σχετικῶν ἀρχῶν τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας σὲ πρακτικὸ ἐπίπεδο ἀλλὰ καὶ τὶς παρουσιαζόμενες δυσκολίες. Ἐπιπλέον ἀναφέρεται σὲ ἰδιαιτερές ἐκδοχὲς πού παρουσιάζονται στὴν εὐχαριστιακὴ πρακτικὴ μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν.

Ὁ Giuseppe Ruggieri στὸ κείμενο πού ἀκολουθεῖ μὲ τίτλο «Le dynamisme

ecclésial de l' eucharistie: repraesentatio, eucharistie, consensus» ξεκινάει από μία άποσαφήνιση τῆς νοηματοδότησης τῶν ὄρων consensus καὶ repraesentatio, ὅπως αὐτὲς κατανοήθηκαν ἱστορικά ἀλλὰ καὶ σήμερα θέλοντας νὰ δείξει τὸ πὼς συνδέονται μὲ τὴν Εὐχαριστία καὶ τὴ συνοδικὴ ἔκφραση τῆς Ἐκκλησίας. Σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξετάσει μὲ ποῖο τρόπο ἡ ἔννοια τῆς repraesentatio, ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε εἰδικότερα στὴ σκέψη τοῦ Νικόλαου Κουζάνου, μπορεῖ νὰ σχετισθεῖ ἢ καλύτερα νὰ ἐκφράσει μὲ ἐπιτυχία τὸ πνεῦμα τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας. Σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Χριστὸς ἐκπροσωπεῖ τὸν Θεὸ καὶ Πατέρα, ἐνῶ ἡ εὐχαριστιακὴ κοινότητα τὸν Χριστό. Αὐτὴ ἡ θεώρηση κατὰ τὸ συγγραφέα μπορεῖ νὰ ἔχει σημαντικὲς ἐπιπτώσεις γιὰ τὸν τρόπο ποὺ κατανοοῦνται οἱ σύνοδοι τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Σταῦρος Παγκάζογλου στὸ ἐπόμενο κείμενο μὲ τίτλο «*Ecclésiologie eucharistique et spiritualité monastique: rivalité ou synthèse?*» ἀσχολεῖται μὲ ἕνα διαρκὲς ἐπίκαιρο ὅσο καὶ ἐπιείγον ζήτημα στὴ ζωὴ καὶ εὐσέβεια, εἰδικὰ τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν (μὲ ἰδιαίτερη ἔνταση στὴν ἑλλαδικὴ θεολογία καὶ Ἐκκλησία), τὴ σχέση εὐχαριστίας καὶ ἄσκησης, ἢ μὲ ἄλλα λόγια εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας καὶ μοναστικῆς πνευματικότητας. Καταρχὰς περιγράφει κάποιες βασικὲς ὀψεις καὶ ἐπιπτώσεις τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας, ὅπως αὐτὴ ἐκφράστηκε καὶ διαμορφώθηκε στὰ νεώτερα χρόνια ἀπὸ σημαντικοὺς ἐκπροσώπους τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας, γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ταυτότητας τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ χαρακτῆρα τῶν συνόδων, τὸ ρόλο τῆς Πνευματολογίας καὶ τὴ

σχέση τῆς μὲ τὴ Χριστολογία στὴν Ἐκκλησιολογία κ.λπ. Στὴ συνέχεια ἀναφέρεται στὶς παρεκτροπὲς ποὺ παρουσιάζονται ἱστορικά καὶ ὄχι μόνον, σχετικὰ μὲ μία πνευματομονιστικὴ καὶ ἐλιτίστικη κατανόηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς θεραπευτηρίου τῶν ψυχῶν μακριὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ μυστηριακὴ ζωὴ τῆς, στὸ πλαίσιο μονομερῶν ἐρμηνευτικῶν ἀναγνώσεων τοῦ ρόλου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, προτεινόμενης τελικὰ τὴν ἀνάγκη νὰ ὑπάρξει μία σύνθεση μεταξὺ Εὐχαριστίας καὶ ἄσκησης μὲ βάση τὴν στέρεα πατερικὴ παράδοση, ὅπως μεταξὺ ἄλλων τοῦ Μάξιμου τοῦ Ὁμολογητῆ (Μυσταγωγία).

Ὁ Gilles Routhier στὸ κείμενό του «*L' ecclésiologie eucharistique. Point de vue de la théologie pratique*» ἐπιχειρεῖ μὲς μίαν ἱστορικὴν μελέτην νὰ ἀναδείξει τὴ σημασία τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας γιὰ τὴν ποιμαντικὴ (πρακτικὴ) θεολογία. Ἐκκινώντας ἀπὸ τὴν ἀναθεώρηση στὸ πλαίσιο τῆς ρωμαϊκαθολικῆς θεολογίας γιὰ τὸν τρόπο κατανόησης τῆς Ἐκκλησίας πέρα ἀπὸ νομικὲς καὶ ἱεραρχικὲς ἀντιλήψεις πρὸς μίαν θεώρηση βασισμένην στὸ μυστήριο τῆς πίστεως ποὺ μεσολαβεῖται στὴν ἀνθρωπότητα μὲς τῆς ἐνανθρώπισης τοῦ Λόγου, θὰ ἀναγνωρίσει ὅτι ἡ συστηματικὴ μελέτη περὶ τὴ φύση τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐκκλησιολογία δὲν διακρίνονται ἀπὸ τὴν ποιμαντικὴ ἔκφραση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Κατὰ τὸ συγγραφέα ἡ ποιμαντικὴ θεολογία καὶ ἡ ἐκκλησιολογία θεμελιώνονται ἀπὸ κοινῶς στὴν Εὐχαριστία, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ποιμαντικὴ θεολογία ἀποτελεῖ μίαν ἀπαραίτητη ἐκδήλωση καὶ ἔκφραση γιὰ τὴν εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία.

Στὸ κείμενο μὲ τίτλο «*Premises d' une ecclésiologie eucharistique dans la théologie russe à la fin du XIXe siècle et*

au début du XXe siècle» ὁ Hyacinthe Destivelle ἀναζητεῖ τὶς ρίζες τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας στὴ ρωσικὴ σκέψη (μέσα ἀπὸ συγκεκριμένα παραδείγματα προσώπων καὶ ἔργων) ἐπιχειρῶντας νὰ ἀναδείξει μεταξὺ ἄλλων τὴ συμβολὴ καὶ τὴ σπουδαιότητα τοῦ ἔργου τοῦ Affanassiev στὴ διαμόρφωση καὶ περαιτέρω ἐπεξεργασία σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας. Ξεκινώντας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα ὅπου ἀναγνωρίζεται πὼς ἡ Εὐχαριστία δὲν παίζει δομικὸ ρόλο στὴν ἐκκλησιολογία, ἡ ὁποία κυριαρχεῖται περισσότερο ἀπὸ κοινωνιολογικὲς προσεγγίσεις, θὰ προχωρήσει στὸν 20ο αἰῶνα ὅπου παρατηρεῖται μία ἀναζωπύρωση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν πνευματολογία καὶ τὴν τριαδολογία στὴ ρωσικὴ θεολογία, πού θὰ ὀδηγήσουν σὲ μία περισσότερο συνοδικὴ προοπτικὴ καὶ μία καταλλήλοτερη κατανόηση τῆς ἐκκλησιολογίας μέσα ἀπὸ τὸ πρῶτο τῆς εὐχαριστίας.

Ὁ Gunther Wenz στὸ κείμενο μὲ τίτλο «À propos du ministère épiscopal dans un contexte œcuménique d' ecclésiologie eucharistique: un point de vue luthérien», ἐπιχειρεῖ νὰ προσφέρει μία θεώρηση, μέσα στὸ πλαίσιο τῆς λουθηρανικῆς παράδοσης, τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος καὶ τῶν τρόπων μὲ τοὺς ὁποίους ἐκφράζεται, μὲ βάση τὸ κείμενο τῆς Ἀγγουσταίας Ὁμολογίας, ἡ ὁποία θεώρηση νὰ ὑπερβαίνει τυχόν ὁμολογιακὲς ἢ δῆθεν μὴ ὁμολογιακὲς ἀναγνώσεις μὲ στόχο μία ἐξάπαντος οἰκουμενικὴ κατανόησή του στὸ πλαίσιο τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας.

Ἡ Christine Lienemann-Perrin στὸ κείμενό της μὲ τίτλο «Les repas communs en dehors de la Sainte-Cène. La

communion ecclésiale hors de l' Église. Observations sur les débats centrés sur la signification du sacrement et de l' Église en Inde» ἐξετάζει τὴν εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία στὸ πλαίσιο τῆς ἱεραποστολῆς, μὲ βάση τὸ παράδειγμα τῶν Ἰνδο-χριστιανῶν (καὶ τὶς ἰδιατερότητες πού παρουσιάζονται στὴ συνάφεια αὐτή, ὅπως τὸ ζήτημα τῶν «μὴ βαπτισμένων πιστευόντων στὸν Χριστό», τὴν κατανόηση τῆς Ἐκκλησίας χωρὶς μυστήρια, ἱεραρχία κ.λπ.).

Ὁ τόμος ὁλοκληρώνεται μὲ τὸ κείμενο τοῦ Μητροπολίτου Περγάμου Ἰωάννη (Ζηζιούλα) μὲ τίτλο «Eucharistic Ecclesiology in the Orthodox tradition» (τὸ μόνο κείμενο πού εἶναι στὰ ἀγγλικά). Ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης σὲ ἕνα συνοπτικὸ ὅσο καὶ περιεκτικὸ κείμενο μὲ ἱστορικο-θεολογικὴ μεθοδολογία μᾶς προσφέρει μία κατατοπιστικὴ κατανόηση γιὰ τὸν τρόπο πού ὀφείλει νὰ κατανοεῖται ἡ εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας. Ἀλλωστε, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὼς ὁ Μητροπολίτης Περγάμου εἶναι ἀπὸ τοὺς σύγχρονους μεγάλους ἐκφραστὲς καὶ ἀναμορφωτὲς τῆς λεγόμενης εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας, πού κληρονομεῖται ἀπὸ τὸ Ρῶσο Affanassiev, στὸ πλαίσιο ὅχι μόνο τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας. Στὸ σημαντικὸ αὐτὸ κείμενο, ὁ συγγραφέας παρουσιάζει εἰσαγωγικὰ τὶς βασικὲς θέσεις τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας, ὅπως περιγράφονται ἀπὸ τὸν Affanassiev, προχωρώντας στὸ πρῶτο μέρος στὴν παράθεση βιβλικο-πατερικῶν, λειτουργικῶν καὶ κανονικῶν μαρτυριῶν, προκειμένου νὰ ὑποστηρίξει τὴν πεποίθησή του ὅτι ἡ Εὐχαριστία ἐκφράζει καὶ πραγματώνει ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ τὴν

Ἐκκλησία. Στὴ συνέχεια τοῦ κειμένου τοῦ ὁ Μητροπολίτης Περγάμου περιγράφει τὶς συνέπειες τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας σὲ τοπικὸ καὶ οἰκουμενικὸ ἐπίπεδο (κάνοντας λόγο μεταξὺ ἄλλων γιὰ τὸν 34ο Ἀποστολικὸ κανόνα, τὶς εὐχαριστιακὲς ρίζες τῆς συνοδικότητας, τὴ σημασία τοῦ πρωτείου στὸ πλαίσιο τῆς συνοδικότητας, τὸ πρόβλημα τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ κ.ἄ). Σὲ ὅλο τὸ κείμενο ὁ Μητροπολίτης Περγάμου ἐπιχειρεῖ μίαν σὲ βάθος κριτικὴ ἐπεξεργασία καὶ διόρθωση ἐπιμέρους μονομερῶν θέσεων τοῦ Affanasien, οἱ ὁποῖες παρουσιάζουν δυσλειτουργία στὸ πλαίσιο μιᾶς ἰσοροπημένης θεώρησης τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας (ὅπως λ.χ. τὴν ἀπουσία τῆς ἀνάγκης ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας σὲ παγκόσμιον ἐπίπεδο, τὴν ἀσυμβατότητα τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας πρὸς τὸ κανονικὸ δίκαιο καὶ τὴν ἱεραρχικὴ δομὴ τῆς Ἐκκλησίας, τὴ διάσταση μεταξὺ πρωτείου καὶ συνοδικότητας κ.λπ.).

Εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία, πὼς ὁ συγκεκριμένος τόμος μὲ τὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου γιὰ τὴν εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία, θὰ ἀποτελέσει σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὴν ἐκκλησιολογικὴ ἔρευνα στὸ πλαίσιο τῆς οἰκουμενικῆς θεολογίας. Θὰ μποροῦσε ἐνδεχομένως κάποιος νὰ σημειώσῃ ἐπιμέρους, τεχνικῆς κυρίως φύσεως, ἀδυναμίες τοῦ ἔργου, τὸ ὅποιο στὴν ἐκδοθεῖσα μορφή του θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μίαν περισσότερο συστηματικὴν δομὴν ἢ καὶ ἀκόμη καὶ ἀπὸ ἓναν ἐπαρκῆ σχετικὸν βιβλιογραφικὸν ὁδηγὸν, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς φύσεως τοῦ θέματος. Ἐξᾴλλου θὰ μποροῦσαν σὲ παράρτημα ἐνδεχομένως ἢ καὶ κατὰ τὴν διάκρισιν τοῦ συνεδρίου, νὰ

συζητηθοῦν ἐπιμέρους ad hoc ζητήματα, ὅπως λ.χ. ἐνδελεχῆς καὶ κριτικὴ μελέτη τοῦ ἔργου τῶν πρωτεργατῶν τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας (βλ. N. Affanasien), ἢ πὼς σχετίζεται ἡ ἐκκλησιολογία τῆς κοινωνίας (βλ. λ.χ. τὸ ἔργο τοῦ Tillard) πρὸς τὴν εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία, ἢ εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία, ὡς μεθοδολογία μιᾶς καθολικῆς χριστιανικῆς θεολογίας κ.λπ. Παρὰ ταῦτα νομίζομε πὼς τὸ συγκεκριμένον ἔργο σὲ κάθε περίπτωσιν θὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν σὲ βάθος γνωριμία καὶ συνάντησιν τῶν χριστιανῶν πρὸς τὶς κοινὰς ἀρχὰς καὶ προϋποθέσεις τῆς πολυπόθητης ἐνότητας. Μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ ἄλλωστε μίαν ἀκόμη πρόκλησιν-ἀφορμὴν γιὰ τὴν ἀναγκαίαν ἀναγέννησιν τῆς ἑλλαδικῆς θεολογίας, ἢ ὁποία ὡς ἡ κριτικὴ φωνή (:) τῆς Ἐκκλησίας πολλὰ θὰ μποροῦσε νὰ προσφέρει στὴν ἐδραΐωσιν τῆς εὐχαριστιακῆς συνειδήσεώς της.

Νίκος Ἀσπροῦλνς

Alexopoulos Stefanos, *The Presanctified Liturgy in the Byzantine Rite. A Comparative Analysis of its Origins, Evolution, and Structural Components*. Peeters, [Liturgia Condenda 21], Leuven-Paris-Walpole. MA 2009.

Ὁ συγγραφέας τοῦ ἐν λόγω βιβλίου εἶναι κληρικὸς τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν καὶ ἐκλεγμένος ἐπίκουρος καθηγητῆς στὴν Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Πρόκειται γιὰ ἓναν νέο ἑλληνα ὀρθόδοξον λειτουργιολόγον μὲ ἥδη διεθνή ἀναγνώρισιν, ὁ ὁποῖος στὴ μελέτη του αὐτῆ, ποῦ ὑποβλήθηκε ἀγγλιστὶ ὡς διδακτορικὴ διατριβὴ στὸ Καθολικὸ Πανεπιστήμιον Notre Dame, Indiana, USA, ἀσχολεῖται

μέ το θέμα τῶν ἀρχῶν, τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης καί τῆς τελικῆς διαμόρφωσης τῆς Βυζαντινῆς Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων Δώρων. Διαβάζοντας κανείς καί μόνο τήν εἰσαγωγή τῆς ἐν λόγῳ μελέτης, ὅπου γίνεται μία γενική ἐπισκόπηση τῆς ὡς σήμερα ἐπιστημονικῆς ἔρευνας τοῦ θέματος, πείθεται ἀμέσως πόσο ἀναγκαία ἦταν μία ριζική ἐπανεξέτασή του, ἀφοῦ ἡ ὑπάρχουσα βιβλιογραφία εἶναι πράγματι ἀποσπασματική ἢ πεπαλαιωμένη κατὰ περίπωση.

Ἔτσι στό πρῶτο κεφάλαιο ὑπό τόν τίτλο «*Ἡ ἔρευνα γιά τίς ἀπαρχές τῶν Προηγιασμένων*» ὁ π. Ἀλεξόπουλος ἐστιάζει τήν ἔρευνά του στήν προϊστορία τῆς ἐν λόγῳ ἀκολουθίας καί καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιά τὸ λειτουργικό πλαίσιο, στό ὁποῖο ἐντάχθηκε μετὰ τὸν 4ο αἰ. ἡ παλαιοχριστιανική πρακτική ἰδιωτικῆς φύλαξης καί μετάληψης τῶν Εὐχαριστιακῶν Δώρων ἐκτός Θείας Λειτουργίας, τόσο γιά τήν προστασία τῆς ἱερότητάς της ἀπὸ τὸν κίνδυνο τῆς προϊούσας ἐκκοσμικεύσης, ὅσο καί γιά τὴ δυνατότητα Θείας Κοινωνίας τῶν πιστῶν κατὰ τίς ἡμέρες νηστείας πού δὲν ἐτελεῖτο τὸ μυστήριό τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Ἰδιαίτερα ἀξιόλογες στή συνάφεια αὐτὴ οἱ παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέα γιά τὸν ἐνδεχόμενον ρόλο τὸν ὁποῖο ἔπαιξαν στήν ἀνάπτυξη τῆς ἀκολουθίας οἱ συνθήκες ὀρισμένων αἰρετικῶν τῆς ἐποχῆς νὰ κοινωνοῦν ἀπὸ μόνου τοῦ εὐχαριστιακοῦ ἄρτου ἢ καί ὕδατος, ἄνευ ὄμως οἴνου.

Στο δεῦτερο κεφάλαιο ὑπό τόν τίτλο «*Τὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῶν Προηγιασμένων*» ὁ συγγραφέας ἐξετάζει ἰδιαίτερα τὰ θέματα τῆς πατρότητας, ὀνομασίας, καί συχνότητας τελέσεως τῶν Προηγια-

σμένων, τὴν τέλεσή της σὲ ἄλλες περιπτώσεις ἐκτός Μ. Τεσσαρακοστῆς, ὅπως γάμο, στέφεις βασιλέων, ἐγκατάσταση πολιτικῶν ἀρχόντων, καί τὴ σχέση της μὲ τίς ἀκολουθίες τῶν Τυπικῶν καί τῆς Τριθέκτης.

Στὸ τρίτο κεφάλαιο ὑπὸ τὸν τίτλο «*Τὰ Προηγιασμένα στήν περιοχή τῆς μὴ βυζαντινῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Δύσης*» διαπιστώνεται ὅτι ἡ Ἀκολουθία τῶν Προηγιασμένων Δώρων δὲν ἀποτελεῖ ἴδιο τοῦ βυζαντινοῦ λειτουργικοῦ τύπου, ἀλλ' ἀπαντᾷ καί σὲ ἄλλες λειτουργικῆς παραδόσεις (Δυτικὴ Συριακή, Ἀνατολικὴ Συριακή, Μαρωνιτικὴ, Ἱεροσολυμιτικὴ, Γεωργιανή, Κοπτική - στήν περιοχή τῆς Νουβίας, Ἀρμενικὴ, καί Ρωμαϊκὴ), πρὸς τίς ὁποῖες καί συγκρίνεται, ἀναζητώντας ἴχνη κοινῆς καταγωγῆς.

Στο τέταρτο κεφάλαιο ὑπὸ τὸν τίτλο «*Τὸ ἐσπερινὸ τμήμα τῆς Ἀκολουθίας τῶν Προηγιασμένων*» ὁ συγγραφέας ἐπιχειρεῖ μιὰ ἐξαντλητικὴ ἀνάλυση τοῦ πρώτου τμήματος τῆς ἐν λόγῳ ἀκολουθίας (μέχρι τὴ δευτέρη εὐχή τῶν πιστῶν) μὲ βάση τὴ χειρόγραφη παράδοση, καί ὁδηγεῖται ἐπαγωγικὰ στό συμπέρασμα ὅτι στό τμήμα αὐτὸ περιώζονται πολλὰ στοιχεῖα τῶν ἀρχαίων λατρευτικῶν ἐσπερινῶν συνάξεων τοῦ ἀσματικοῦ τύπου μὲ τὸν ἔκδηλο διδασκτικό-κατηχητικὸν χαρακτῆρα. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμισθεῖ ἰδιαίτερα ἡ ἀπὸ τὸν συγγραφέα ἐπιτυχὴς ὀριοθέτηση καί ἀνάδειξη τῶν ἐπιμέρους δομικῶν στοιχείων ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζεται τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς ἀκολουθίας.

Κατ' ἀνάλογο τρόπο ἀναλύεται καί τὸ ὑπὸ τόν τίτλο «*Τὸ τμήμα τῆς Θείας Κοινωνίας τῶν Προηγιασμένων*» πέμπτο κεφάλαιο (ἀπὸ τὸ «*Νῦν αἰ δυνάμεις*» μέ-

χρι τὸ τέλος), στὸ ὁποῖο διαπιστώνεται ὅτι τὸ ἐν λόγῳ τμήμα τῆς ἀκολουθίας διαμορφώνεται κατὰ μίμνησιν τοῦ ἀντιστοίχου τμήματος τῆς κανονικῆς Θείας Λειτουργίας, μὲ ταυτόχρονη ὁμῶς προσπάθεια διαφοροποίησης ἀπ' αὐτήν. Ἡ ὅλη ἐργασία κατακλιῖται μὲ τὰ γενικά συμπεράσματα στα ὁποῖα ἐπισυνάπτονται πέντε παραρτήματα: (1) Τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τῆς Προηγιασμένης μὲ ἀγγλικὴ μετάφραση, (2) Συγκριτικοὶ πίνακες μοναχικοῦ καὶ ἀσματος φάλτηριου, (3) Ἡ Τάξις προετοιμασίας τῶν Θείων Δώρων στὴν Προηγιασμένη μὲ βάση τὴ χειρῶγραφη παράδοση, (4) Πίνακας τῶν ἀγιογραφικῶν ἀναγνωσμάτων Τριθέκτης καὶ Ἑσπερινοῦ κατὰ τὴ διάρκειά τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ Μ. Ἑβδομάδος, (5) Ἀναλυτικὸς πίνακας τῶν χρησιμοποιουμένων χειρογράφων, καὶ τέλος (6) ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία.

Συμπερασματικά, στὴν ἐν λόγῳ διατριβὴ μελετώνται γιὰ πρώτη φορά στὸ σύνολό τους περισσότερα ἀπὸ 120 χειρογραφοὶ τῶν 8ου-17ου αἰ. σχετικὰ μὲ τὴν ἀκολουθία αὐτή, γεγονός πού δίδει στὸν συγγραφέα τὸ πλεονέκτημα νὰ παρακολουθήσει ἱστορικογενετικά τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀκολουθίας, χρησιμοποιώντας κατὰ ὑποδειγματικὸ τρόπο τὴν πρὸ σύγχρονη μέθοδο λειτουργικῆς ἔρευνας, αὐτήν, δηλαδή, τῆς συγκριτικῆς λειτουργικῆς (liturgie comparée-Baumstark) καὶ δομικῆς ἀνάλυσης λειτουργικῶν ἐνοτήτων (structural analysis of liturgical units - Taft). Συνεξετάζονται ἐπίσης γιὰ πρώτη φορά οἱ ἀντίστοιχες ἀκολουθίες τῶν ἄλλων λειτουργικῶν οἰκογενειῶν, δίδοντας τελικὰ μιὰ πανοραμικὴ εἰκόνα τῆς ἐξέλιξης καὶ τῆς θέσης τῆς ἀκολουθίας στὸ σύνολο τῆς χριστιανικῆς λειτουργικῆς παράδοσης.

Ἐνεπιφύλακτα πρόκειται γιὰ μιὰ ἰδιαίτερα ἀξιολογὴ καὶ πρωτότυπη μελέτη, ἡ ὁποία προάγει οὐσιαστικὰ τὴν σύγχρονη λειτουργιολογικὴ ἔρευνα, συμβάλλει στὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας καὶ ἀποκαλύπτει στὸ διεθνὲς ἀναγνωστικὸ κοινὸ ἕναν ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους θησαυροὺς τῆς βυζαντινῆς λατρίας. Μιὰ μετάφρασή της στὰ νέα ἑλληνικά, ἔστω σὲ ἐπιτομή, θὰ ἦταν ἰδιαίτερα εὐπρόσδεκτη. Θὰ πρέπει ἀκόμη νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ ἐκλεκτὸς συγγραφέας συνεχίζει καὶ μετὰ τὴ δημοσίευσιν τοῦ κυρίου κορμοῦ της, τὴν περαιτέρω ἔρευνα τοῦ θέματος καὶ μὲ ἄλλες σχετικὲς συμπληρωματικὲς μελέτες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ὡς πλέον ἀξιωματικὴ ἀναφέρουμε ἔδω τὴν ἑξῆς: "Богословские аспекты литургии Преждеосвященных Даров" свящ (Θεολογικὲς ὄψεις τῆς Ἀκολουθίας τῶν Προηγιασμένων). Μ. Желтов (ed.) Православное учение о церковных таинствах - Материалы V Международной конференции Русской Православной Церкви, Москва, 13-16 ноября 2007. г. 458-75 .

π. Δημήτριος Β. Τζέροπος,
Ἄν. Καθηγητῆς Θεολογικῆς Σχολῆς
Ἀθηνῶν

ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΑΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Ἐρμηνεύοντας τὴν εἰρήνην στὴν Καινὴ Διαθήκη. Σύγχρονες ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2009, σελ. 186.

Ἡ εἰρήνην ἀποτελεῖ κεντρικὴ ἔννοια καὶ βασικὴ θεολογικὴ διδασκαλία τῆς Καινῆς Διαθήκης πού ἀπαντᾷ σὲ ὅλους τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς της. Ἡ παραπάνω μονογραφία τῆς ἐπικουρῆς καθηγήτριας τοῦ Α.Π.Θ. Κυριακούλας Παπα-

δημητρίου πραγματεύεται τὸ θέμα τῆς εἰρήνης, χρησιμοποιώντας τὶς σύγχρονες ἑρμηνευτικὲς μεθόδους καὶ προσπαθώντας νὰ τὶς «ἐμβολιάσει», ὅπως λέγει στὸν Πρόλογο, στὴν Ὁρθόδοξη ἑρμηνευτικὴ παράδοση. «Τὰ πορίσματα τῶν ἐπιστημῶν ποὺ ἀναπτύχθηκαν τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες, συνεχίζει, τῆς Κοινωνιολογίας, τῆς Γλωσσολογίας, τῆς Συγκριτικῆς Γραμματολογίας, καὶ ἡ ἀνάπτυξη σύνολου τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ λεγόμενου ἐπιστημονικοῦ κλάδου, ποὺ περιλαμβάνει ἐπιστῆμες ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς Φιλοσοφίας, τῆς Ψυχολογίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Βιολογίας καὶ τῆς Ἀνθρωπολογίας, προσφέρουν σήμερα ἐνδιαφέρουσες δυνατότητες πρωτότυπων ἑρμηνευτικῶν ἐφαρμογῶν» (σ.10).

Ἡ μονογραφία περιλαμβάνει τέσσερα κύρια μέρη, τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀφορᾷ σὲ μία σύγχρονη ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση. Στὸ πρῶτο μέρος (σ. 17-52) ἐξετάζεται ἡ εἰρήνη ὡς ἔννοια. Ἐρευνᾶται ἡ σημασία τῆς λέξεως εἰρήνη στὴν Καινὴ Διαθήκη μὲ τὴ χρήση τῆς σημασιολογικῆς ἀναλύσεως. Ἀφοῦ παρουσιάζονται οἱ κανόνες αὐτῆς τῆς γλωσσολογικῆς ἑρμηνευτικῆς μεθόδου, ἐφαρμόζεται στὴ λέξη εἰρήνη κατ' ἀρχὴν ἢ ἔρρενα τῆς ἐτυμολογικῆς ρίζας τῆς, καὶ κατόπιν ἡ διαχρονικὴ, ἡ συγχρονικὴ, καὶ ἡ διακειμενικὴ μελέτη τῆς σημασίας τῆς. Διαχρονικά, παρουσιάζεται ἡ χρήση τῆς στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία μὲ ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα ἀπὸ κείμενα, ἀλλὰ καὶ μὲ πραγματολογικὰ τεκμήρια ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ τὴ θρησκεία, καὶ διαπιστώνεται τὸ διαμένον σημασιολογικὸ φορτίο τῆς λέξεως ἀνὰ τοὺς αἰῶνες. Συγχρονικά, ἐκτίθεται ἡ σημασία τῆς λέξεως στοὺς ρωμαϊκοὺς

αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία λατινικῶν κειμένων καὶ ἱστορικῶν δεδομένων, καὶ ἀναγνωρίζεται ἡ λατινικὴ ἔννοια σὲ συγκεκριμένα χωρία τῆς Καινῆς Διαθήκης. Καὶ διακειμενικά, ἀναπτύσσεται ἡ σημασία τῆς ἰουδαϊκῆς εἰρήνης στὸ κείμενο κυρίως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖ ἡ Καινὴ, καὶ καταφαίνεται ἡ ἐσωτερικὴ σημασιολογικὴ συγγένεια τῆς καινοδιαθηκικῆς μὲ τὴν ἰουδαϊκὴ εἰρήνη, ἀλλὰ καὶ ἡ διαφορὰ τῆς. Ἀξίζει νὰ ὑπογραμμίσουμε τὴν ἀξία ποὺ ἀναγνωρίζει ἡ συγγραφέας στὴ διακειμενικὴ ἐξέταση: «Ἐξαιρετικὰ σημαντικό ἐῖναι πρὸ πάντων, γράφει, νὰ ἀνακαλύψει ὁ ἑρμηνευτὴς τὰ συναφῆ κείμενα, μὲ τὰ ὁποῖα συνδιαλέγεται τὸ κείμενο τῆς λέξεως ποὺ ἑρμηνεύει καὶ στὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖται μάλιστα ἡ ἴδια λέξη. Αὐτὴ ἡ διακειμενικὴ ἐξέταση προσπορίζει πληροφορίες καθοριστικῆς, ἴσως περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐξέταση, καθὼς προσδιορίζεται ἀκριβῶς ἡ ἰδιαίτερη σημασιολογικὴ χροιά ποὺ εἶχε ὑπ' ὄψη του τόσο ὁ συγγραφέας ὅσο καὶ ὁ ἀναγνώστης τῆς ἐποχῆς» (σ. 23).

Στὸ δεῦτερο μέρος (σ. 53-74) ἐξετάζεται ἡ εἰρήνη ὡς θέμα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Μὲ τὴ χρήση τῆς θεματικῆς ἀναλύσεως καθορίζεται ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὀρίζεται τὸ κείμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης, ποὺ ἀφορᾷ στὴν εἰρήνη, δηλαδὴ τὰ σχετικὰ χωρία καὶ ἡ ὀργάνωσή τους. Ἡ θεματικὴ ἀνάλυση ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴ μορφοϊστορικὴ ἀνάλυση (Formgeschichte). Ἀφοῦ παρουσιάζονται οἱ κανόνες τῆς μορφοϊστορικῆς ἑρμηνευτικῆς μεθόδου, ἐφαρμόζονται στὸ θέμα τῆς εἰρήνης, καὶ διακρίνονται οἱ θεματικὲς ἐνότητες καὶ «μορφές» τοῦ θέματος, οἱ

ὁποῖες ἐμφανίζονται βασικά τέσσερις: ἡ εἰρήνη ὡς χαιρετισμός, ἡ εἰρήνη ὡς δῶρο τοῦ Θεοῦ, ἡ εἰρήνη ὡς συνθήκη κοινωνίας καὶ ἡ εἰρήνη ὡς ἔργο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Στὴ συνέχεια διευκρινίζεται ὅτι ἡ διάκριση αὐτὴ σὲ «μορφές» δὲν σημαίνει κατακερματισμὸ τοῦ κειμένου σὲ αὐτοτελῆ τμήματα λόγου, διότι ἰσχύει τὸ ἀξίωμα μιᾶς ἄλλης σύγχρονης ἑρμηνευτικῆς μεθόδου, τῆς συντακτικῆς ἀναλύσεως (Redaktionsgeschichte), ἡ ὁποία δρᾷ συμπληρωματικὰ πρὸς τὴν μορφοϊστορικὴ καί, μὲ βάση ὑφολογικοὺς καὶ φιλολογικοὺς κανόνες, θεωρεῖ τὸ τελικὸ κείμενο ὡς τὸ ἐνιαῖο ἔργο ἑνὸς συντάκτη.

Τὸ τρίτο μέρος (σ.75-96) ἐξετάζει τὴν εἰρήνην ὡς χαιρετισμὸ καὶ ὡς δῶρο Θεοῦ, τὸ ὕψιστο ἀγαθὸ πὸν εὔχονται οἱ ἄνθρωποι. Ἐπειδὴ τὸ ἔθος τοῦ χαιρετισμοῦ ἀποτελεῖ ἕνα διαπολιτισμικὸ φαινόμενο, πὸν περικλείει τὶς ἀξίες καθενὸς πολιτισμοῦ, ἐπιλέγεται ὡς ἑρμηνευτικὴ μέθοδος αὐτῆς τῆς θεματικῆς μορφῆς τῆς εἰρήνης ἢ συγκριτολογικὴ καὶ πολιτισμικὴ μέθοδος. Στὴν οὐσία πρόκειται γιὰ δύο μεθόδους, συγγενεῖς ὅμως καὶ συνδυαζόμενες κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τους. Κατ' ἀρχὴν παρουσιάζεται ἡ θεωρία τῆς συγκριτολογικῆς μεθόδου, ἡ ὁποία ἐφαρμόζεται στὸ καινοδιαθηκικὸ κείμενο καὶ ὑποδεικνύει ὡς πομπὸ τοῦ χαιρετισμοῦ τῆς εἰρήνης τὸν ἰουδαϊκὸ κόσμον, ὡς μεσολαβητὴ καὶ διαμορφωτὴ τὸν ἑλληνιστικὸν κόσμον καὶ μάλιστα τὸν ἰουδαϊσμὸ τῆς διασπορᾶς, μὲ ἐκπρόσωπον τὸν ἀπόστολον Παῦλον, καὶ ὡς δέκτη τὸν χριστιανικὸν κόσμον τῶν χρόνων ἐκείνων, πὸν ἀφομοιώνει τὸν καινούργιον χαιρετισμὸν. Στὴ συνέχεια παρουσιάζεται ἡ θεωρία τῆς πολιτισμικῆς μεθόδου καὶ μὲ βάση τὰ ἑρμηνευτικὰ μοντέλα πὸν χρη-

σιμοποιεῖ, ὑποδεικνύει τὴ διαδικασία διείσδυσης τοῦ ἀγαθοῦ τῆς καινοδιαθηκικῆς εἰρήνης στὸν ἑλληνιστικὸν πολιτισμὸν. Εἴτε μὲσω τῆς ριζοσπαστικῆς ἐπίδρασης τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος σὲ ἰσχυρὰς δομὰς τῆς κοινωνίας, εἴτε μὲσω ἰσχυρῶν συγκρούσεων μὲ τὶς ἐπικρατούσας ἀξίες, εἴτε μὲσω τῆς συμβολικῆς ἀξίας τῆς εἰρήνης γιὰ τὸν μεσογειακὸ ἰδιαίτερον κόσμον, ἡ εἰρήνη τῆς Καινῆς Διαθήκης καθίσταται τὸ ὕψιστον πολιτισμικὸ ἀγαθόν.

Τὸ τέταρτον μέρος (σ.97-154) ἀναφέρεται στὴν εἰρήνην ὡς συνθήκην κοινωνίας καὶ ὡς ἔργο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, πὸν ἐξασφαλίζει τὴν κοινωνία τῆς εἰρήνης μὲ τὴν ἴδρυση τῆς Ἐκκλησίας. Συνάγεται, κατ' ἀρχὴν, ἀπὸ τὰ σχετικὰ καινοδιαθηκικὰ χωρία ἡ κοινωνικὴ μορφή τῆς εἰρήνης τῆς Καινῆς Διαθήκης μὲ τὴν ὑπογράμμιση τοῦ κηρύγματος τῆς καταργήσεως τῶν διαφόρων διακρίσεων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ μὲ τὴν ἀνάδειξη τοῦ ἀνατρεπτικοῦ νοήματος πὸν προβάλλει σὲ σχέση μὲ τὴν εἰρήνην τοῦ κόσμου. Τὸ καινούργιον αὐτὸ περιεχόμενο τῆς εἰρήνης ἑρμηνεύεται μὲ τὴ θεολογικὴ διδασκαλία γιὰ τὴν εἰρήνην, ὅπως προκύπτει ἀπὸ συγκεκριμένα χωρία, πὸν ἀποκαλύπτουν τὴν εἰρήνην ὡς ἔργο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ εὐαγγελίου του καὶ τῆς θυσίας του. Ὑπογραμμίζεται δὲ ὅτι αὐτὴ ἡ εἰρήνη ἀποσκοπεῖ στὴν ἐνότητα καὶ στὴν οἰκοδομὴ τῆς Ἐκκλησίας, μέσα στὴν ὁποία καὶ μόνον μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ ἀπόλυτα. Στὴ συνέχεια, παρουσιάζεται ἡ κοινωνιολογικὴ ἀνάλυση ὡς ἡ κατάλληλη ἑρμηνευτικὴ μέθοδος γι' αὐτὴ τὴ θεματικὴ ἐνότητα, ἡ θεωρία τῆς καὶ οἱ κανόνες τῆς. Κατόπιν ἐρευνῶνται οἱ ἀκόλουθοι τρεῖς τομεῖς: (α) Ἡ ἱστορικοκοι-

νωνική κατάσταση τῆς ἐποχῆς τῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἀναγνωστῶν τους μὲ τεκμηριωμένες παραπομπές σὲ λατινικά κείμενα τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ μὲ ἐμπεριστατωμένη παρουσίαση τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς Pax Romana. (β) Ἐρευνᾶται ἡ ἀνταπόκριση τῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴν ἰσχύουσα ἀντίληψη γιὰ τὴν εἰρήνη καὶ ἡ στρατηγικὴ ποὺ ἀκολουθοῦν γιὰ νὰ τὴν ἀντιμετωπίσουν. (γ) Ἐρευνᾶται ποῖο εἶναι τὸ πρότυπο τῆς εἰρήνης ὡς συνθήκης κοινωνίας, τὸ ὁποῖο προτείνουν. Μὲ τὴν ἐρμηνεία τῶν σχετικῶν χωρίων κοινωνικὸ πρότυπο ἀναδεικνύεται ἡ εἰρήνη μὲ ὄρο τὴν πνευματικὴ συγγένεια, ἡ εἰρήνη μὲ ὄρο τὴν εὐαγγελικὴ διδασκαλία κατὰ τῶν διακρίσεων καὶ τῶν ἀποκλεισμῶν καὶ ἡ εἰρήνη μὲ ὄρο τὸν σταυρὸ καὶ τὴ θυσία.

Στὰ Ἐπιλεγόμενα (σ.155-157), μετὰ τὴν ἀνακεφαλαίωση τῶν συμπερασμάτων, ὑπογραμμίζεται ἡ προσφορὰ τῶν συγχρόνων ἐρμηνευτικῶν προσεγγίσεων. «Ἐκεῖνο ποὺ προσφέρουν οἱ καινούργιες αὐτὲς ἐρμηνευτικὲς δοκιμές, γράφει, εἶναι ὅτι ἀνανεώνουν τοὺς ἐκφραστικούς τρόπους τοῦ εὐαγγελίου καὶ διασαφνίζουν τὸ μῆνυμά του, μεταφράζοντάς το κατὰ κάποιον τρόπο στὴ γλῶσσα τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου· ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ ἀπόστολος Παῦλος, δίνουν “εὐσημον λόγον” καὶ γνωστοποιοῦν “τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς” τῆς Καινῆς Διαθήκης (βλ. Α΄ Κορ. 14, 9-17)» (σ. 157).

Βέβαια πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τὸ θέμα τῆς εἰρήνης, ὅπωςδῆποτε ἀπεραντο καθ’ αὐτό, δὲν ἐξαντλεῖται ἐρμηνευτικά, ἀλλὰ μόνον μέσα στὰ πλαίσια ποὺ ἔθεσε ἡ παρούσα ἐργασία, ἀπὸ τὴν ἄποψη δηλαδὴ ὀρισμένων συγχρόνων

ἐρμηνευτικῶν μεθόδων, ἐκείνων ποὺ κριθῆκαν βασικότερες γιὰ τὸ θέμα καὶ προσφορότερες γιὰ τὰ κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ὅστόσο, τὸ θέμα δὲν θὰ ἐρμηνευόταν παρὰ μόνον ἐπιφανειακά, ἂν δὲν ἀναγόταν στὸ πρόσωπο ποὺ εὐαγγελίσθηκε αὐτὴ τὴν εἰρήνη καὶ ἔδωσε ὑπόσταση στὴν καινούργια ἐννοιά της, στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἔτσι, ἀναπτύσσεται ἡ θεολογικὴ διδασκαλία τῆς Καινῆς Διαθήκης γιὰ τὴν εἰρήνη, ποὺ ὀλοκληρῶνει τὴ μελέτη.

Ἡ συγγραφεὺς, φιλόλογος καὶ θεολόγος, χρησιμοποίησε ὅλον τὸν ἐξοπλισμὸ της γιὰ τὴ μελέτη τῆς εἰρήνης συνδυάζοντας ἐπιτυχῶς τὶς σύγχρονες ἐπιστημονικὲς μεθόδους μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐρμηνευτικὴ παράδοση. Ἐπειδὴ ἡ βιβλιογραφία ἐπὶ τοῦ θέματος εἶναι τεράστια, ἡ συγγραφεὺς προτίμησε νὰ παραθέσει στὸ τέλος μόνον τὰ ἔργα ποὺ χρησιμοποίησε στὴ μονογραφία.

Τελιώνοντας πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι εἶναι κάπως ἀποκαρδιωτικὴ ἡ διαπίστωση τῆς συγγραφέως ὅτι «στὸν ὀρθόδοξο κῶρο δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἐλάχιστες καὶ δειγματικὲς μόνον προσπάθειες ἀσκήσεως τῆς σύγχρονης Ἐρμηνευτικῆς». Εὐτυχῶς ποὺ σπεύδει νὰ προσθέσει ὅτι «αὐτὸ ὀφείλεται κυρίως στὸ πρόσφατο τῶν ἐξελίξεων» (σ.10). Μιὰ ματιὰ ὅμως στὴν Ὀρθόδοξην Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 20οῦ αἰῶνα μαρτυρεῖ ὅτι δὲν λείπουν οἱ σχετικὲς ἐργασίες, οἱ δὲ «ἐξελίξεις», πρέπει νὰ σημειωθεῖ, καλύπτουν ὅλον τὸν 20ὸν αἰῶνα μὲ ἔμφραση στὶς μετὰ τὸν Β΄ παγκόσμιον πόλεμον δεκαετίες, ὥστε αὐτὲς οἱ ἐξελίξεις νὰ μὴν εἶναι τόσο «πρόσφατες», ἀφοῦ ἤδη νέες μέθοδοι τείνουν νὰ ἀντικαταστήσουν ἄλλοτε ἐπιτυχῶς καὶ ἄλλοτε ἀνεπιτυχῶς

τις μεθόδους τῶν μέσων τοῦ προηγούμενου αἰῶνα.

Ἰ. Δ. Καραβιδόπουλος

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗ ΠΑΝΩΤΗ: *Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος Ἱστορικά (1850-1922)*

Ὅταν, τὸ 2008, ὁ καθηγητὴς κ. Ἀριστείδης Πανώτης, Ἄρχων Μέγας Ἱερομνήμων τῆς Μεγάλης του Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ ἀρχισυντάκτης τῆς εὐφήμως γνωστῆς «Θρησκευτικῆς καὶ Ἠθικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας», ἔθετε σὲ κυκλοφορία τὸν πρῶτο τόμο τῆς μελέτης του «*Τὸ Συννοδικὸν τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας*», τὰ πάντα προμήνυαν τὴν λαμπρὴ συνέχεια τῆς σπουδαίας ἐκείνης ἔκδοσης. Πράγματι, οἱ προσδοκίαι τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητος ἐπαληθεύτηκαν εἰς τὸ πολλαπλάσιον, μὲ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ δευτέρου τόμου τοῦ ἔργου, ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως «Ἐπτάλοφος» (Ἀθήνησι 2009, σελ. 631).

Μὲ τὴν ἴδια ἐπιστημονικὰ τεκμηριωμένη γλαφυρότητα, ὁ κ. Πανώτης ἐκθέτει ἐδῶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸ 1850 ὡς τὸ 1922, ἀφιερώνοντας τὸ ἔργο του στὴν Α.Θ.Π. τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην κ.κ. Βαρθολομαῖο, μὲ ἓνα καλλιπέστατο ἐπίγραμμα τοῦ λογίου Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Πέργης κ. Εὐαγγέλου. Ἦδη δὲ ὁ ὑπότιτλος τῆς μελέτης φανερώνει τὴν προοπτικὴν τῆς συγγραφῆς: «Ἐπίτομος Ἱστορία τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας κυρίως ὡς θυγατρὸς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου».

Μετὰ τὸ προλογικὸ σημεῖωμα (σ. 15) καὶ τὴν εἰσαγωγὴν (σ. 21), ἡ κυρίως ὕλη τοῦ βιβλίου χωρίζεται σὲ δύο μέρη, πού συναποτελοῦν τὴν τρίτην ἀπὸ τῆς περιόδου

πὸν ὁ συγγραφεὺς διακρίνει στὴ νεότερη καὶ σύγχρονη ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία μας. Τὸ πέμπτο μέρος (σ. 31 κ.ἐξ.) ἐπιγράφεται «Ἀπὸ τὴν Αὐτοκεφαλία στὴν Δοκιμασίαν», καὶ καλύπτει τὴν χρονικὴν περίοδον 1850-1899. Ἐξετάζονται ἐδῶ ἡ συνταγματικὴ στερέωσις τῆς Πολιτείας στὴν Ὁρθοδοξίαν, ἡ μετάβασις ἀπὸ τὴν πολιτειακὴν αὐθαιρεσίαν στὴν κανονικότητα, ἡ κανονικὴ χορήγησις τῆς πραξικοπιματικῶς ἀνακηρυχθείσης Αὐτοκεφαλίας, ἀπὸ τὴν Μπέρτα Μεγάλην του Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκκλησιολογία τοῦ Τόμου τοῦ 1850, σὲ ἀντιπαράθεσιν πρὸς τὴν «ἐκκλησιολογίαν» τοῦ Θεόκλητου Φαρμακίδου. Ἐπίσης ἡ μετάλλαξις τῆς Αὐτοκεφαλίας ἀπὸ τὴν Πολιτείαν, ἡ προσχώρησις στὴν «νομικὴν αὐτοκεφαλάρχίαν» καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν ἀνακατατάξεις στὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας.

Μία ἀπὸ τῆς ὀλέθριαις αὐτῆς συνέπειαι ὑπῆρξε τὸ λεγόμενον «βουλγαρικὸν σχίσμα», ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου ἐπῆλθε καὶ τὸ τέλος τοῦ Θεόκλ. Φαρμακίδου. Ἐπίσης, τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀφομοιώθηκε ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἰονίων νήσων στὴν Αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ μὲ τὴν λεγόμενὴν «ἄτυπην» συνάντησιν ἱεραρχῶν στὴν Ἀθήναν καὶ τὴν ἀφύπνισιν τοῦ πρεσβυτερίου τῶν Ἀθηνῶν ἤρθε καὶ ἡ ἐπίσημη καταδίκη τοῦ «ἔθνοφυλετισμοῦ» ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν ἡ ἔξαρσις καὶ ἡ κορύφωσις τῆς πολιτειακοκρατίας στὸν ἑλλαδικὸν ἐκκλησιαστικὸν κῶρον ἔφερε προβλήματα ὅπως τὰ λεγόμενα «σιμωνιακά» (1874-1878), πού κατατάραξαν τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας.

Τὴν ἴδιαν ἐποχὴν, στὸ δεύτερον μισὸν τοῦ 19ου αἰῶνα, ἀρχίζουν οἱ λεγόμεναι «ὀρθόδοξαι ἀνακαινιστικαὶ κινήσεις», ἐνῶ ἡ

προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας, πού εἶχε καὶ σαφῆ ἐκκλησιαστικὴ πλευρά, συμπίπτει πλέον μὲ τὴν παρουσία στὸν πάνσεπτο Οἰκουμενικὸ Θρόνο ἐνὸς μεγάλου Πατριάρχου, τοῦ Ἰωακείμ Γ'. Τέλος, ἡ πρώτη πεντηκονταετία τῆς Αὐτοκρατορίας λήγει μὲ τὸ λεγόμενο «Προνομιακὸ Ζήτημα», ἀλλὰ καὶ τὰ «Εὐαγγελικά» (1897-1901), καὶ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸν ἀθηνοκεντρισμὸ στὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου.

Τὸ ἕκτο μέρος τῆς πολυτίμης αὐτῆς μελέτης (σ. 283 κ.ἑξ.), ἐπιγράφεται «Ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησία τὸν 20ὸ αἰῶνα» καὶ καλύπτει, τουλάχιστον στὸν μετὰ χειρὸς τόμο, τὸ χρονικὸ διάστημα 1900-1922. Στὸ μέρος αὐτὸ μελετῶνται διεξοδικὰ ἡ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας στὴν Μικρὰ Ἀσία καὶ στὴν Ἑλλάδα, ἡ παρέμβαση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Γ' μὲ σκοπὸ τὴν «ἀνακαίνιση» καὶ τὴν «ἐνότητά», οἱ προβληματισμοὶ καὶ οἱ ἀναζητήσεις πού σταδιακὰ ἀρχισαν νὰ κυριαρχοῦν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπιπτώσεις τῶν πολιτικῶν γεγονότων, καὶ μάλιστα δύο ἐπαναστάσεων, στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ρατσισμὸς τοῦ κινήματος τῶν Νεοτούρκων ἔναντι τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ πνευματικὲς καὶ ποιμαντικὲς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου μὲ τὴν ὀρθόδοξη διασπορά. Ἐπίσης ἐδῶ ἐξετάζονται οἱ ἀγῶνες γιὰ τὴν διατήρηση τοῦ αὐτοδιοικητοῦ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, οἱ ἐπιπτώσεις τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων στὴν Ἐκκλησία καὶ ἡ στάση τῆς ὀθωμανικῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἔναντι τῆς φιλογενοῦς πατριαρχικῆς πολιτικῆς.

Μὲ σοφία καὶ γνώση ἐξετάζεται τὸ δύσκολο ζήτημα τῆς μεταφορᾶς τοῦ ἐθνικοῦ δικασμοῦ καὶ στὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο, τὸ διάστημα 1916-1922, ἡ Σύνο-

δος τῶν Ἱεραρχῶν στὴν Θεσσαλονίκη καὶ ἡ ἀνοδος καὶ παραμονὴ τοῦ Μητροπολίτη Κιτίου Μελετίου Μεταξάκη στὸν θρόνο τῶν Ἀθηνῶν (1918-1920). Ἐξετάζονται ἐπίσης κριτικὰ τόσο ἡ φροντίδα γιὰ τοὺς Ἑλληνορθοδόξους τῶν Η.Π.Α., ὅσο καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ χειρισμοὶ τῆς κρίσιμης αὐτῆς ἱστορικῆς συγκυρίας, οἱ διάφορες ἐκκλησιαστικὲς θέσεις καὶ στάσεις, ἀλλὰ καὶ ἡ στάση καὶ ἡ θέση τῆς Ἐκκλησίας στὴν Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία καὶ στὴ συνακόλουθη Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ (1922), πού ὀδήγησε στὴν τραγικὴ ἔξοδο τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὶς προαιώνιες καὶ πατρογονικὲς του ἐστίες.

Ἐξίσου μὲ λεπτομέρειες διαπραγματεύεται ὁ κ. Πανώπης τὰ σχετικὰ μὲ τὸ προσχέδιο Καταστατικοῦ Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πού ἀγνοήθηκε, τὴ Συνοδικὴ Ἐγκύκλιο τοῦ 1920, τὶς ἐλπίδες γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὶς ὀλέθριες συνέπειες τοῦ συμφυρομοῦ ἐξουσιῶν, πού ὑπῆρχε τότε στὴν Ἑλλάδα. Ἐπίσης ὁ συγγραφέας μὲ γνώση καὶ ὀρθοκρισία μελετᾷ τὸν δικασμὸ τῆς Ἑλληνορθόδοξης κοινότητας στὶς Η.Π.Α., τὶς δοκιμασίες πού γνώρισε τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὴν ἀμφιλεγόμενη πατριαρχικὴ ἐκλογή τοῦ Ἀθηνῶν Μελετίου στὸν πρωτοκορομφαῖο Θρόνο τῆς Ὀρθοδοξίας, ὡς Μελετίου Δ'. Ἐξετάζεται ἡ ἀγγλικὴ στάση ἔναντι τοῦ νέου Πατριάρχου, πού οὐσιαστικὰ ἀγνοήθηκε, ἡ ἄρση τοῦ Τόμου τοῦ 1908, ἡ αἰχμαλωσία τῶν Ἑλληνορθοδόξων στὴν Ἀνατολία, οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἐξελίξεις τὴν παραμονὴ τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς τοῦ 1922, καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς δυσχερέστατη θέση καὶ μαρτυρικὴ δοκιμασία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ μοναδικῆς σπουδαιότητος αὐτὸς τόμος κλείνει μὲ τὰ ἔκτενῆ καὶ διαφωτιστικὰ συμπεράσματα (σ. 613 κ.ξξ.), ἀλλὰ καὶ μὲ δύο ἰδιόχειρα ἱστορικὰ σημειώματα, ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ συγγραφέα, πὸ ἀνήκουν στὸν Σμύρνης Χρυσόστομο καὶ στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχην Μελέτιο Δ', τὸ 1933, ὅταν ἦταν Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας. Ὅλα τὰ γραφόμενα, πὸ εἶναι διατυπωμένα σὲ ρέοντα, στιβαρὰ καὶ καλοδομημένο λόγο, συνοδεύονται ἀπὸ βιβλιογραφικὰ σημειώσεις –στὸ τέλος κάθε κεφαλαίου– καὶ σημαντικότη, ἱστορικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ, διακόσμηση, μὲ σχέδια καὶ φωτογραφίες ἐποχῆς.

Ὅπως καὶ στὴν ἀρχὴ παρατηρήθηκε, ὅ,τι καλὸ μπορεῖ νὰ σημειωθεῖ γιὰ τὸν πρῶτο τόμο τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ἐδῶ ὑπάρχει ἀυξημένο καὶ καλλιερημένο. Ὁ κ. Πανώτης γράφει ξανά τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ μίᾳ πρωτότυπῃ σκοπιᾷ, καὶ μὲ βάση ὄχι μόνον τὴν ὑπάρχουσα βιβλιογραφία, ἀλλὰ καὶ τὶς πλούσιες προσωπικὲς τοῦ ἐμπειρίας, πὸ προέρχονται ἀπὸ μίᾳ ὁλόκληρῃ ζωῇ ἀνιδιοτελοῦς προσφορᾶς στὴν Ὁρθόδοξὴ Ἐκκλησία, καὶ μάλιστα στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, μὲ τὴν παράδοση τοῦ ὁποίου ἔχει συνδεθεῖ ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ μακαριστοῦ Πατριάρχου Μαξίμου Ε'. Αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι πὸ δύνουν στὸ ἔργο του μίᾳ μοναδικότητα, ἡ ὁποία καὶ τοῦ ἔχει ἤδη διασφαλίσῃ διακεκριμένη θέσιν στὴ σχετικὴ πλούσια βιβλιογραφία μας.

Μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ βιβλίου προβάλλει ἀνάγλυφα τόσο ἡ περιπετειώδης ἐκκλησιαστικὴ πορεία τῆς Ἑλλάδος, μετὰ τὴν μονομερῆ ἀνακήρυξιν τοῦ Αὐτοκεφάλου, καὶ τὰ δεινὰ πὸ αὐτὴ

ἐπισφύρευσε στὸ Γένος. Προβάλλει ἐπίσης ἡ μοναδικὴ φιλογενὲς δράσιν τῆς Μεγάλης του Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία δὲν δίστασε πλειστάκις νὰ θυσιάσῃ καὶ νὰ κενώσει ἑαυτὴν, προασπίζοντας τὴν πίστη καὶ τὰ δίκαια τοῦ Γένους. Παραλλήλως δὲ ἀναδιπλώνεται ὁλόκληρῃ ἡ νεότερη καὶ σύγχρονῃ ἱστορία μας, ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, καὶ τῆς ἀλληλεπίδρασης πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ὅπως αὐτὴ ξεδιπλώθηκε κατὰ τὸν 19ο καὶ τὸν 20ο αἰῶνα.

Ἡ μελέτη τοῦ κ. Πανώτη, γραμμὴν μὲ ἐπίγνωση, ἀγάπην καὶ δικαιοσύνην, παρουσιάζει τὶς ἐκκλησιαστικὰς ἐξελίξεις πὸ διαμόρφωσαν τὴ νεότερη Ἑλλάδα ἀδέκαστα καὶ ἀντικειμενικά, ἀποτελῶντας πολύτιμο ἐγχειρίδιον γιὰ τὸν μελετητὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας μας, καὶ μοναδικὸ ὁδηγὸ γιὰ τὸν μέσο ἐνδιαφερόμενον ἀναγνώστη, κληρικὸ ἢ λαϊκὸ, πὸ θὰ θελήσῃ νὰ μάθει καὶ νὰ παρακολουθήσῃ τὶς σχετικὰς ἐξελίξεις. Γνώση καὶ ἐμπειρία ἀποτελοῦν τοὺς δύο πυλῶνες τῆς προσπάθειάς του, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους μοιράζεται ἡ οὐσία τῆς συγγραφῆς μὲ ἀκρίβεια. Καὶ γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ἡ μελέτη τοῦ μετὰ χειρὸς βιβλίου μπορεῖ νὰ ἀποβῇ γιὰ ὄλους ἰδιαίτερα ὠφέλιμη, ὄχι μόνον γιὰ τὴ γνώσιν τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀπαραίτητη διδασχὴ ἀπὸ τὰ παλαιὰ σφάλματα, πὸ μπορεῖ νὰ ὁδηγήσῃ στὴν ἀποτροπὴ τῆς ἐπανάληψῆς τους, στὰ πλαίσια μίᾳς διδασχικῆς λειτουργίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἀπαραίτητης στοὺς ταραγμένους καὶ ἄστατους καιροὺς μας.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς αὐτονόητες εὐχαριστίες μας στὸν κ. Ἀρ. Πανώτη γιὰ τὸ σπουδαῖο ἔργο πὸ μᾶς χάρισε, ἐκφράζομε

καὶ τὶς εὐχὲς μας γιὰ υἰεΐα καὶ δύναμη, ὥστε γρήγορα νὰ μᾶς παρουσιάσει καὶ τὴν ἀγωνιωδῶς ἀναμενόμενη συνέχεια τῆς τριλογίας του.

Μ. Γ. Βαρθολομαῖος

ΙΩΑΝΝΟΥ Κ. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ: *Ἡ νεύρωση ὡς Ἀδαμικὸ πλῆγμα Β'* ἔκδ. με παράρτημα ἔκδ. ΑΡΜΟΣ, 2009, σ. 165.

Ἡ ἐπανεκδοσιὴ ἑνὸς τέτοιου βιβλίου μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀφορμὴ γιὰ τὸν λεγόμενον «ἀναστοχασμό» (παρὰ τὴν πόζα τῆς μοντέρνας αὐτῆς λέξης), γιὰ μιὰ ἐπανεξέτασι τῆς σχέσεως Θεολογίας καὶ Ψυχολογίας (Ψυχολογίας) σὲ καιροὺς πού καὶ οἱ νευρώσεις ἀξάνονται καὶ ὁ ἄνθρωπος συνθλίβεται ἀνάμεσα στὴν ἀλλοτριώσι καὶ τὴν ἀντικειμενοποίησι.

Εἶναι βέβαιο ἄραγε ὅτι ἡ πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν (κυρίως μετὰ τὸν 17ο αἰῶνα) συμβάλλει στὴν αὐτογνωσιὰ, ἀπαντᾷ στὰ βαθιὰ ὑπαρξιακὰ ἐρωτήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνιστᾷ πρόοδο σὲ σχέση μετὰ τὶς ἀρχαιοελληνικὲς καὶ χριστιανικὲς ἀποκαλύψεις; Ὁ νευρωτικὸς ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς, ὁ ἔμπλεος ἄγχους καὶ μοναξιᾶς, ὁ σεξουαλικὰ ἀκόρταγος παρὰ τὶς ἀπελευθερώσεις, μπορεῖ ὄντως νὰ θεραπευτεῖ καταβροχθίζοντας κοινωνικὲς, βιολογικὲς, ψυχολογικὲς ἢ ψυχολογικὲς θεωρίες ἢ μήπως χρειάζεται κάτι ἄλλο, αὐτὸ πὺ ξεφεύγει ἀπὸ τοὺς ρασιοναλισμοὺς, αὐτὸ πὺ δὲν τὸ πᾶνει ἢ λίμπντο καὶ οἱ οἰκονομίστικες ἀναλύσεις, αὐτὸ τὸ ἀεράκι πὺ μπορεῖ ὡς ρεῦμα ἀγάπης καὶ τρυφερότητας, ὑπέρβασης καὶ καρδιακῆς αἰσθησις, νὰ μᾶς πᾶει στὴν Ἀλήθεια πὺ ἀναζητήσαν οἱ ἀρχαῖοι σοφοὶ καὶ ποιητῆς (δὲν ἐνοῶ μονάχα τοὺς Ἑλληνας), καὶ πὺ μετὰ τὴν ἐνανθρώπιση τοῦ Λόγου ἀποκτᾷ Πρό-

σωπο καὶ παύει νὰ χρειάζεται ἀφηρημένη ἢ διανοητικὴ ἀναζήτιση;

Ἐὰν ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐδράζεται πάνω σὺ δύο καὶ δύο = τέσσερα καὶ σὲ μιὰ γιγάντια μαθηματικοποίησι τῶν πάντων πὺ κυβερνᾷ σήμερα τὸν κόσμον (μᾶλλον ἐρήμν του), ἐὰν ἡ περιοχὴ τοῦ ἀσυνειδήτου χωρᾷ ὅλη τὴν σπηδεῶνα πὺ σώρευσαν οἱ αἰῶνες μέσα στὸν ἄνθρωπον, ἐὰν οἱ κοινωνίες αὐτῆς πέτυχαν νὰ συνδυάσουν τὴ νεύρωση μετὰ τὸν καταναλωτισμὸ καὶ τὴν Οἰκονομία τῆς Ἀγορᾶς, οἱ ἄνθρωποι χρειάζεται νὰ ἀντισταθοῦν καὶ προπαντὸς οἱ λαοὶ μετὰ μακρὰ ἱστορία, οἱ λαοὶ πὺ ρίχτηκαν σὺ περιθῶριο ἀπὸ καινούργιους λαοὺς χωρὶς ἱστορία ἀλλὰ μετὰ τὰ λοφία τῆς ἔπαρσις νὰ κυματίζον σὺ ὄνομα τῆς ποσοτικῆς δύναμης καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἰσχύος.

Τὸ βιβλίον πέρα ἀπὸ τὶς ἀνακεφαλαιώσεις πὺ περιέχει τῶν βασικῶν ψυχολογικῶν καὶ ψυχολογικῶν θεωριῶν μετὰ διαυγέστατο τρόπο καὶ πέρα ἀπὸ τὴν σὲ βάθος ἐξέτασι τῆς νεύρωσις, πλουτίζει τὴν προσέγγισι τῆς ψυχοπαθολογίας μετὰ μιὰ ἀναδρομὴ στὶς ἀρχέγονες καταβολῆς τοῦ ἀνθρώπου πὺ ἦταν πάντα θρησκευτικὲς καὶ μεταφυσικὲς, γιὰ τὸ ἄνθρωπον εἶναι τὸ μοναδικὸ πλάσμα πὺ μπορεῖ νὰ συνομιλήσει μετὰ τὸν Δημιουργὸ ἢ μετὰ ὅ,τι τὸν ὑπερβαίνει, νὰ ὑμνήσει καὶ νὰ θαυμάσει αὐτὸ τὸ θεῖον, καὶ πὺ χωρὶς ἀναφορὰ σὲ αὐτὸ γίνεται ἀνάπηρος ἀκόμη κι ἂν δίνει ἐνδοκόσμιες λύσεις στὴν ἀνάπηριὰ τοῦ μέσω τεχνολογίας.

Ἔτσι, δίπλα στὴ «λίμπντο», στὶς «ἀποθήσεις», στὶς «προβολῆς» στὶς «ἐνδοβολῆς», στὴ «μεταβίβασι», στὶς «ταυτίσεις», στὸ «ἄγχος» καὶ στὴ σχέση ψυχοθεραπευτῆ-νευρωτικοῦ ὁ σ. ἀνάγεται

στην ἀρχέγονη Πτώση, στο πρόπατορικό ἄμάρτημα καὶ τὴν ἐνοχὴ καὶ ζητᾶ νὰ διεισδύσει στὰ ψυχοπνευματικά βάθη μέσα ἀπὸ δοκιμασμένες ἐμπειρίες καὶ θεολογίες, μέσα ἀπὸ μιὰ «πρακτική» πὸν ὅσο καὶ ἂν λησμονήθηκε ἢ κατακωνιάστηκε ἀκόμη καὶ στὴ χριστιανικὴ ψυχὴ, βρίσκεται πάντα ζωντανὴ καὶ ἔτοιμη νὰ ἐνεργοποιηθεῖ στὴν ὑπηρεσία μιᾶς οὐσιαστικῆς κοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεό, τὸν ἄλλο καὶ τὴν κτίση. Ὁ συγγραφέας βλέπει στὸ βάθος τῆς νεύρωσης τὴν ἀρχέγονη ἀδαμικὴ ἐνοχὴ πὸν δὲν θεραπεύεται χωρὶς ἀναφορὰ στὸν Λόγο πὸν ὡς λυτρωτὴς βγάζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν ἐγκλεισμό του στὴν πώση καὶ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὸν Παράδεισο καὶ τὸν συμφιλώνει μὲ τὸν Πατέρα. Ὁ νευρωτικὸς «προβάλλει» ἀκόμη καὶ τὴν ἴδια του τὴν ἀρρώστια ὡς καταφύγιο γιὰ τὴν ἐνοχὴ του, ὅπως ἀποφεύγει καὶ τὴ σχέση μὲ τὸν ἱερέα πὸν τὸν βλέπει ὡς τὸν ἄνθρωπο πὸν θὰ φανερώσει τὴν ἐνοχὴ του. Ἄν καὶ τὸ θέμα ἐνοχὴ στὴν ὀρθόδοξη παράδοση ἀντιμετωπίζεται πολὺ πιὸ φιλόφρονα ἀπὸ ὅ,τι στὸν Καθολικισμό καὶ μάλιστα τὸν Προτεσταντισμό, ἡ ἀναζήτησις τοῦ καθηγητῆ Κορνάρακν-εἰδικὰ τὴν ἐποχὴ πὸν πρωτοεκδόθηκε τὸ βιβλίον ἀπέτελεσε πρωτοπορικὴ συμβολὴ καθὼς ἐλάχιστα εἶχε συσχετισεῖ, καὶ μάλιστα ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, ἡ πατερικὴ θεολογία (καὶ οἱ νηπτικοὶ πατέρες) μὲ τὶς νεώτερες ψυχολογικὲς ἢ ψυχαναλυτικὲς προτάσεις ἢ θεωρίες.

Ἐξωριστὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει στὸ Παράρημα ὁ ἐντοπισμὸς στὸν λόγο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης «Περὶ ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως», τῆς ψυχικῆς «διάσπασης» μετὰ ἐννοεῖται τὴν «πώση», διάσπασης πὸν ἀνακαλύπτει βέβαια μὲ τὸν

τρόπο τῆς καὶ ἡ σύγχρονη ψυχολογία. Ὁ ἅγιος τὴν συσχετίζει μὲ τὸ ἐσωτερικὸ χάσμα καὶ τὴν ἀπουσία μετάνοιας. Μιλᾷ γιὰ τὸ «ἀεὶ ἐν κινήσει» τῆς ἀνθρώπινης φύσης πὸν ἐνεργεῖ μέσω κάποιας ἀνάγκης ἢ ἐπιθυμίας, πὸν μπορεῖ νὰ εὐστοχήσει ἢ νὰ ἀποτύχει, ἐκλέγοντας «εἶδωλον κάλλους» καὶ ὄχι τὸ ἀληθινόν.

Τέτοια βιβλία μᾶς βοηθοῦν νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὴν μονομέρεια τῶν ρασιοναλιστικῶν ἐρμηνειῶν καὶ νὰ καταλάβουμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑπαρξη μνήμης, μετάνοιας, ἀγάπης καὶ ζωῆς καὶ ὄχι ἀφαίρεση.

Σωτήρης Γουινεῶς

BÉRAUD CÉLINE, DECORMEILLE PATRICE, SAINT-MARTIN ISABELLE, *Comprendre les faits religieux: approches historiques et perspectives contemporaines*, - CRDP de Bourgogne 2009, 206 σελίδες (συλλογικὸς τόμος).

Τὸ βιβλίον αὐτὸ ἔχει τὴν προέλευσή του σὲ μιὰ σειρὰ εἰσηγήσεων, οἱ ὁποῖες πραγματοποιήθηκαν ἀνάμεσα στὸ 2004 καὶ τὸ 2005, στὸ IUFM d'Auxerre μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Cercle Condocet d'Auxerre καὶ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Institut européen en sciences des religions (IESR). Στόχος τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ ἐνημέρωση ἑνὸς εὐρύτερου κοινοῦ σχετικὰ μὲ τὰ θέματα πὸν ἔχουν νὰ μᾶς προτείνουν οἱ εἰδικοὶ τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου. Τὸ βιβλίον θὰ μπορέσει ἐπίσης νὰ ἱκανοποιήσει τὰ ἐνδιαφέροντα πολλῶν ἀναγνωστῶν καὶ κυρίως τῶν ἐκπαιδευτικῶν οἱ ὁποῖοι ἐπιθυμοῦν νὰ ἐμπλουτίσουν τὶς γνώσεις τους γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου στὸ σχολεῖο. Συμβουλὲς καὶ προτάσεις δίδουν οἱ εἰσηγητὲς C. Briffard, J. - C.

Attias, R. Burnet, p. Lory, D. Iogna-Prat, I. Martin, N. Luca, C. Beraud, F. Randaxhe, E. Martini, W. Kalinowski, p. Decormeille και D. Borne.

Το σύνολο τοῦ βιβλίου χωρίζεται σέ τέσσερα μέρη: τὸ πρῶτο μέρος συνδέεται μὲ τις πηγές, δίδοντας προνομιούχο θέση στὰ τρία μεγάλα μονοθεϊστικά θρησκευόμενα τὰ ὅποια ἔχουν ἐπηρεάσει τὴν ἱστορία μας, καὶ συνεπῶς καὶ τὸν πολιτισμό μας: Ἰουδαϊσμός, Χριστιανισμός καὶ Ἰσλάμ. Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου ἐρευνᾷ τις σύγχρονες ἐκφράσεις τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου, μέσα στοῦ πλαίσιο τῆς ἐκκοσμικεύσεως τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν. Τὸ τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου κάνει μία ἀνθρωπολογικὴ προσέγγιση τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου. Μέσα ἀπὸ μία φιλοσοφικὴ προοπτικὴ, προσπαθεῖ νὰ ἀποκαταστήσει τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο ὡς γεγονός τῆς ἀνθρώπινης συνειδήσεως. Στὸ τελευταῖο μέρος προσεγγίζεται ἡ διδασκαλία τοῦ θρησκευτικοῦ γεγονότος ἢ, καλύτερα, ἡ μετάδοση τοῦ πολιτισμοῦ μέσα ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴ διάσταση τοῦ θρησκευτικοῦ γεγονότος, στὸ λαϊκὸ σχολεῖο.

Κώστας Ζορμπᾶς

ΜΑΡΚΟΣ ΚΑΜΠΑΝΗΣ, *Ζωγραφίζοντας στὸ Ἅγιον Ὄρος, Ζωγραφικὴ-Χαρακτικά-Σχέδια* (1990-2009), ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήναι 2009, σελ. 131.

Στὴ μακρὰ σειρά ἐπωνύμων καλλιτεχνῶν (ζωγράφων-χαρακτῶν) τῆς Νεοελληνικῆς «λόγιας» καλλιτεχνικῆς παράδοσης ποὺ κατέθεσαν μὲ τὸ ἔργο τους τὸ στίγμα τῆς προσωπικῆς τους ἔμπνευσης καὶ ἐμπειρίας ἀπὸ τὴν «σχέση» τους μὲ τὸ Ἅγιον Ὄρος προστίθεται πλέον δικαιοματικά καὶ ὁ Μᾶρκος Καμπάνης,

δόκιμος ζωγράφος, ἀγιογράφος καὶ χαράκτης. Στὴν παρούσα καλαισθητὴ καὶ ἀρτια ἔκδοση παρουσιάζεται τὸ σύνολο τῶν ἔργων του, ποὺ στὴ διάρκεια μιᾶς δημιουργικῆς εἰκοσαετίας, ἀποτυπώνουν μὲ ποικίλα μέσα καὶ τεχνικές -συντὰ πρωτότυπες καὶ εἰδηματικές- πλευρῆς καὶ ὄψεις τοῦ Ἁγιορειτικοῦ μικρόκοσμου. Ὁ Μᾶρκος Καμπάνης ἀνήκει στὴν μεγάλη καλλιτεχνικὴ οἰκογένεια, μέλη τῆς ὁποίας- [Β. Χατζῆς (1913), Πῶλ Ζούβ (1917), Φ. Κόντογλου (1923), Σπ. Παπαλουκάς (1924/1929), Λυκ. Κογεβίνας (1925), Α. Βουρλούμης (1929), Εὐθ. Παπαδημητρίου (1934), Δ. Γιολδάσης (1935), Π. Ρέγκος (1939), Α. Ἀστεριάδης (1940), Α. Κοντόπουλος (1954), Κ. Γραμματόπουλος (1972), Φ. Ζαχαρίου (1980/88)] μὲ τὴν χρῆση ποικίλων ὕλικῶν καὶ μέσων (χαρτί, ξύλο, μελάνι, τέμπερα, ἀκουαρέλλα, λάδι, κάρβουνο), ἐργάστηκαν γιὰ τὴν προβολὴ τῆς προσωπικῆς τους συνάντησης μὲ τὸ περιβάλλον τῆς ἀθωνικῆς πολιτείας, ἀναδεικνύοντας πλευρῆς καὶ λεπτομέρειες, ποὺ ἡ εὐαισθησία τους κατέγραψε καὶ ἡ ἐκφραστικὴ τους ἰκανότητα παρουσίασε στὸ εὐρύτερο κοινό.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ τίτλος κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ δημιουργοῦ, στὴν παρούσα ἔκδοση, δηλώνει μία ἰδιαίτερη σχέση μὲ τὸ «ἀντικείμενο» ποὺ χρησιμοποιήθηκε ὡς πηγὴ ἔμπνευσης καὶ καλλιτεχνικῆς ἔκφρασης. Ἐπειδὴ προφανῶς, ἡ φράση «ζωγραφίζοντας στὸ Ἅγιον Ὄρος» δηλώνει ἐξαρχῆς τὴν πολὺ προσωπικὴ σύνδεση τοῦ δημιουργοῦ μὲ τὸν τόπο καὶ τὴν παράδοσή του. Ὁ Μᾶρκος Καμπάνης δὲν ζωγραφίζει ἀπλὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος ἢ γιὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος ἀλλὰ ζωγραφίζει «στὸ» Ἅγιον Ὄρος.

Δὲν πρόκειται δηλαδή για ἓνα ἀπλό πέ-
ρασμα ἢ μία ἐπίσκεψη λίγων ἡμερῶν καὶ
τὴ συγκομιδὴ ἀριθμοῦ σχεδίων ἢ σκί-
τσων ποὺ συμπληρώνονται μὲ τὴ φαντα-
σία σὲ ἓνα μακρινὸ ἀτελιέ, οὔτε ἀκόμη
γιὰ τὴν σπουδὴ τῆς ἀγιορείτικης τέχνης
μὲ τὴν μακρύτερη χρονικὰ παραμονὴ
στὸ κῶρο. Ὁ Μ.Κ. ζωγραφίζει «στό»
Ἅγιον Ὅρος γιατί «μένει» στὸ Ἅγιον
Ὅρος, ἀπὸ τὸ 1990 ὅταν τὸ πρωτοεπι-
σκέφθηκε μέχρι σήμερα, ἀποτυπώνο-
ντας μὲ σχέδιο καὶ χρῶμα, ὄψεις καὶ λει-
τουργικὲς λεπτομέρειες, ποὺ δικαιολο-
γοῦνται μόνο ἀπὸ τὴν πολύχρονη συστη-
ματικὴ «συναναστροφὴ» μὲ τοὺς ἴδιους
τοὺς χώρους.

Ὡς καρπὸς αὐτῆς τῆς ἰδιαίτερης σχέ-
σης, ποὺ ὁμολογεῖται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ
τὸν ἴδιο, ἐκτίθενται ἔργα ποὺ ἀφοροῦν
σὲ ὅλες τὶς δημιουργικὲς πτυχὲς τῆς ἑνα-
σχόλησής του μὲ τὸ κῶρο καὶ τὴν ἱστορία
του. Ἀκολουθώντας τὴν παράδοση τῶν
προαναφερθέντων ὁμοτέχνων του περιο-
ρίζεται στὴ ἀποτύπωση τῶν ποικίλων κα-
τασκευῶν τῆς μοναστικῆς πολιτείας (να-
οί, πύργοι, ἀρσανάδες, κονάκια, ὄψεις
ἀπὸ μοναστικά συγκροτήματα, σκῆτες,
κελλιὰ) ἢ χαρακτηριστικῶν τοπίων τῆς
ἀθωνικῆς φύσης. Μὲ προσεγγμένους
χρωματικούς τόνους δίνει τὸ στίγμα τῆς
ῶρας καὶ τῆς στιγμῆς, ποὺ π.χ. ἡ πλατεῖα
τοῦ Πρωτάτου ἢ τὸ κονάκι τῆς Σιμωνό-
πετρας στὶς Καρυές «ἀπαθανατίζονται»
ζωγραφικὰ καὶ ἀποδίδονται στὴν ὀπτικὴ
ἀποτίμηση τοῦ φιλότεχνου ἀναγνώστη.
Ἡ ἀνθρώπινη παρουσία εἶναι ἀπουσα-
στοὺς πίνακες τοῦ καλλιτέχνη· οὔτε ἴσκι-
οι ἀνθρώπων μορφῶν, οὔτε ἀνὰ σω-
ματικὰ περιγράμματα, οὔτε κἂν ἀόρι-
στες φιγούρες στὰ στενά, στοὺς ἐξῶστες,
στὶς αὐλές, στὰ παράθυρα. Ἀπόλυτη

σιωπὴ· ἀπόλυτη ἡσυχία. Ὁ ἀθωνικὸς
κόσμος χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἔνδειξη
ἀνθρώπινης δραστηριότητος καὶ ζωῆς.

Οἱ πίνακες μὲ κάρβουνο καὶ παστέλ σὲ
χαρτὶ δίνουν χαρακτηριστικὲς λεπτομέ-
ρειες τῶν θεμάτων τους, ἀποκαλύπτο-
ντας κρυφὲς γωνιὲς ἢ «μυστικά» περά-
σματα· διευκολύνουν τὴν πρόσβαση -μέ-
σα ἀπὸ ἀνοικτὰ παράθυρα- στὸ ἐσωτε-
ρικὸ τῶν χώρων καὶ ὑπαινίσσονται μία
ζωὴ «μυστικὴ», ποὺ εἶναι παρούσα,
ἀλλὰ διακριτικὰ ἀποφεύγει νὰ ἐκτεθεῖ
στὰ μάτια τοῦ καλλιτέχνη γιὰ νὰ «ἐμψυ-
χώσει» τὸ τοπίο. Ἐτοίμο στὸ συγκεκριμένο
ζωγραφικὸ πῖνακα, ἡ ἐφήμερη ἀνθρώπι-
νη ὑπαρξὴ παραχωρεῖ τὴ θέση της στὴν
ἀνάδειξη τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου μέσα
ἀπὸ τὴν σπουδὴ τῶν μνημείων, ποὺ
ὑψωσε ἢ ἄσκησε τῆς πίστες. Ἐδῶ πλέον
ἡ ἐμφάνιση ἀνθρώπων μορφῶν μοιά-
ζει περιττὴ ἢ ἀνώφελη. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο
ἄλλωστε ὁ ζωγράφος διαφέρει ριζικὰ
ἀπὸ τὸ φωτογράφο, ὁ ὁποῖος συλλαμβά-
νει μόνο τὴ «στιγμὴ» ἐγκλωβίζοντας καὶ
τὴν ἀνθρώπινη μορφή σὲ συγκεκριμένο
καὶ δεδομένο χρόνο.

Ἡ παρουσίαση τῶν ἔργων τοῦ Μάρ-
κου Καμπάνη ὀλοκληρώνεται μὲ χαρα-
κτηριστικὰ δείγματα ἀπὸ τὴν ἀγιογρα-
φικὴ πλευρὰ τῆς καλλιτεχνικῆς του δρα-
σης, ὅπως αὐτὴ ἀποτυπώνεται στὶς τοι-
χογραφίες τοῦ Καθολικοῦ τῆς Ἱ. Μ. Πα-
ναγίας Πορταΐτισσας (Μετοχίου Ἱ. Μ.
Ἰβήρων στὴν Κορνοφωλιὰ Ἐβρου).
Ἀκολουθώντας τὸ ἰδίωμα τῆς βυζα-
ντινῆς ἀγιογραφικῆς παράδοσης διατη-
ρεῖ προσωπικὸ εὐδιάκριτο ἔχνος τόσο
στὴν ἀπεικόνιση τῶν μορφῶν καὶ στοὺς
χρωματικούς συνδυασμοὺς ὅσο καὶ
στὴν πρωτότυπη μίξη καὶ χρῆση πρώτων
ὕλων (π.χ. καζεῖνη καὶ αὐγὸ).

Οί διακοσμητικές παραστάσεις στις ξύλινες ὀροφές τῆς Ἱ. Μ. Σίμωνος Πέτρας παραπέμπουν μὲν στὴ μεγάλη ζωγραφικὴ παράδοση τῶν Χιονιαδιτῶν λαϊκῶν καλλιτεχνῶν, πού ἄφησαν δείγματα τοῦ αὐθόρμητου καὶ πηγαίου ταλέντου τους σὲ Πηλιορείτικα ἀρχοντικά ἀφομοιώνοντας ὁμῶς στοιχεῖα τῆς Ἁγιορείτικης μοναστικῆς ζωῆς. Ἡ εἰκονογράφηση τέλος βιβλίων πού ἀφηγοῦνται τὸ βίο μεγάλων ἀσκητῶν ἢ ἀγίων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας δικαιολογεῖ τὸν συσχετισμὸ τῆς τέχνης καὶ τῆς τεχνικῆς του Μ.Κ. μὲ τὸν μεγάλο δάσκαλο Φώτη Κόντογλου ἂν καὶ τὰ δείγματα δουλειᾶς τοῦ πρώτου φαίνεται ὅτι ἀνανεώνουν τὴν παράδοση καὶ στὸν τομέα αὐτό, γεφυρώνοντας τὴν διακοσμητικὴ κοσμικὴ ἐκδοχὴ τῆς εἰκονογράφησης ἐνὸς ἐντύπου μὲ τὴν ἀφηγηματικότητα καὶ διδακτικότητα τῆς ἀγιογραφίας.

Ὁ Μᾶρκος Καμπάνης ἀποδίδει μὲ τὸ ἔργο του τὴν καθημερινότητα τοῦ Ἁγίου Ὁρους πού ἐπαναλαμβάνεται μὲ συνέπεια καὶ τάξη πάνω ἀπὸ μία χιλιετία. Ἀποδίδει ὅσα ὁ καιρὸς πρόσθεσε σὲ κάθε μοναστηρὶ ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες του. Ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὁ Ζ. Παπαντωνίου «Καμινάδες, μπαλκόνια, πύργοι, παρεκκλήσια, καμπαριὰ, χαγιάτια, λιθόστρωτα, κολῶνες, χωνεύουν τὰ ἀνώμαλα σχήματά τους μέσα σὲ μία γενικὴ ἁρμονία, σ' ἓναν, ἄς τὸν ποῦμε ἔτσι, ἀγιορειτικὸ ρυθμό. Ὁ

καιρὸς ἔχει τὴν αἰσθητικὴ του. Καὶ τὴν ἐπιβάλλει. Πόσο αὐτὰ τὰ σχήματα βοηθοῦνε τὸ ἓνα τὸ ἄλλο! Πὼς βρῖσκομε τὴν ἐνότητα σὲ τόσο πλῆθος μορφῶν!...»* Αὐτὴ ἡ ἐνότητα, ἡ ἁρμονία, ὁ ρυθμὸς, εἶναι εὐδιάκριτα στὸ ἔργο τοῦ καλλιτέχνη, πού ἀποδίδει μὲ τὴν ἴδια ἐπιτυχία καὶ αὐτὰ, πού τόσο εὐστοχα ἡ πέννα τοῦ Κ. Οὐράνη* σημείωσε κάποτε στὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψή του στὴ Μεγίστη Λαύρα «Φῶς καὶ εἰρήνη. Ἡ ἀπέραντη ἐσωτερικὴ αὐτῆς τῆς μονῆς εἶναι ἐντελῶς ἔρημη. Ἐρημη σάν τὴν ἔρημο... Στὸ κέντρο τῆς αὐτῆς, ἡ μικρὴ βυζαντινὴ ἐκκλησία μὲ τοὺς κατακόκκινους τοίχους καὶ τοὺς μολυβένιους τρούλους εἶναι κλειστὴ καὶ κοιμισμένη... Κι ὁμῶς καμιά μελαγχολία σ' αὐτὴ τὴν ἀταραξία τῶν πάντων... Τίποτα δὲν ἀναδίνει τὴ θλίψη ἐκείνη ἀπ' τὰ γέρικα πράγματα πού τὰ ἀποσυνθέτει ὅλο καὶ περισσότερο ὁ καιρὸς. Κι αὐτοὶ ἀκόμα οἱ πέτρινοι τάφοι τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἐπισκόπων περασμένων ἐποχῶν, πού εἶναι σὲ μία ἄκρη τῆς αὐτῆς κάτω ἀπὸ μικρὲς καμάρες, κι αὐτοὶ ἀκόμα οἱ τάφοι δὲ γεννοῦν σκέψεις θανάτου. Ἡ εἰρήνη πού περιλούζε, μαζὶ μὲ τὸ φῶς, τὰ πάντα, ἦταν ἐκείνη πού, ξεπερνώντας τὸ θάνατο, σμίγει μὲ τὴν αἰωνιότητα»

[*Ἀπὸ τὸ ἀφιέρωμα τῆς Νέας Ἑστίας στὸ Ἅγιον Ὅρος γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς χιλιετίας του, Χριστοῦγεννα 1963, σελ. 244-246)

Γεώργιος Παπαδόπουλος